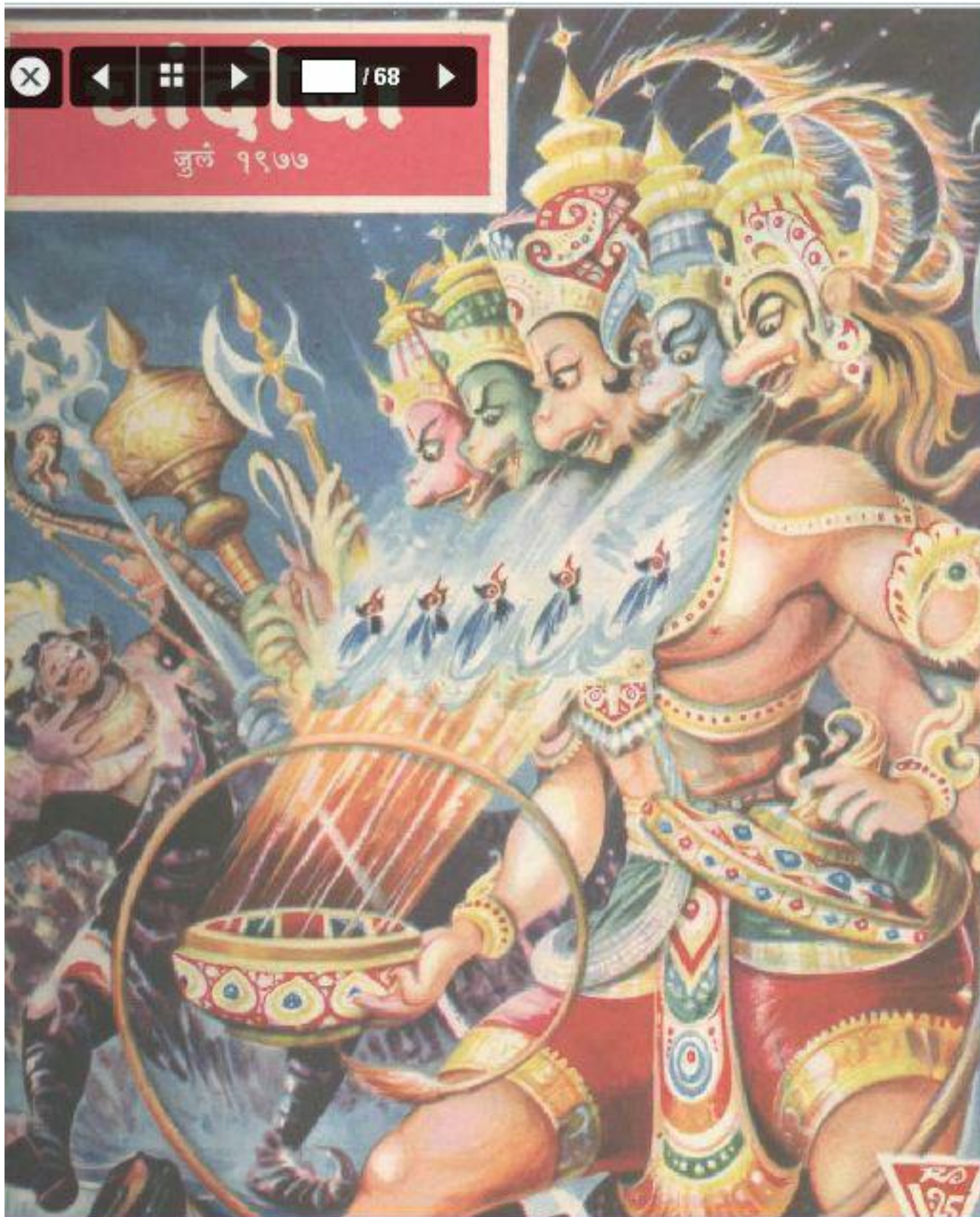

जुलै १९७७

अमरवाणी

प्रशमश्च, क्षमा चैव,
आर्जवम्, प्रियवादिता
असामर्थ्यम् फलम् त्येते
निर्गुणेषु सतां गुणाः ॥ १ ॥

[सत्पुरुषांत शांतवृत्ती, सहिष्णुता, निष्कपट स्वच्छ मन, मृदु भाषण हे गुण असतात ते दुष्ट माणसांना सामर्थ्यहीनतेची लक्षणे वाटतात.]

आत्म प्रशंसिनम्, दुष्टम्,
धृष्टं, विपरिधावकम्,
सर्वत्रोत्सृष्टदण्डम् च,
लोक स्सत्कुरुते नरम् ॥ २ ॥

[आत्मस्तुती करणारा, दुष्ट, क्रूर आणि सर्वांना दंडित करणारा जो असतो जग त्यालाच मान देते.]

न साम्ना शक्यते कीर्तिः,
न साम्ना शक्यते यशः,
प्राप्तुम् लक्ष्मण! लोकेस्मिन्
जयो वा रणमूर्धनि ॥ ३ ॥

[लक्ष्मणा, या जगात कीर्ति असो, यश असो किंवा युद्धात जय असो सुखासुखी मिळत नाहीत.]

कावळा आणि घुबड

[४७]

कावळ्यांचा राजा मेघवर्ण याने, पांच मंत्र्यांनी आपापले मत दिल्यावर त्यांच्या संबंधी आपले मत सांगायला ज्ञानवृद्ध अशा स्थिरजीवीला विचारले. तेव्हां स्थिरजीवी म्हणाला :

"बाबा रे, आपण सर्वांनी आतापर्यंत पांच प्रकारचे विचार ऐकले. ते सर्व राजनीतीवरच्या ग्रंथांच्या आधारेच आहेत. परिस्थिती निराळी असती तर ते विचार उत्तमच मानावे लागले असते. परंतु प्रस्तुत परिस्थितीत शत्रू बलवान असल्या कारणाने चातुर्याची गरज आहे. इतर पांचही उपायांनी साध्य होणारा जय त्यांच्या द्वारे, प्रस्तुत परिस्थितीत ही मिळेल. शत्रूच्या स्थानावर दृष्टी ठेवून एका व्यक्तीला बली व्हायला कबूल करवून घेतां आले तर आपल्याला शत्रूचा नाश करता येईल."

"अहो काका! कावळे आणि घुबडे यांच्या मध्ये इतके शत्रुत्व उत्पन्न व्हायला असे कारण तरी काय झाले?" मेघवर्णाने विचारले.

स्थिरजीवीने ती कथा सांगितली :

"फारपूर्वः एकदां हंस, बगळे, कोकिळ, मोर, चातक पक्षी, कबूतरे, घार गिधाड वगैरे जंगली पक्षी सर्वांनी मिळून एक सभा केली आणि असा विचार केला :

"गरुड आपला राजा आहे. तो आपला सर्व काळ नारायणाच्या सेवेत घालवितो. असा राजा असून नसून सारखाच. आपल्याला कोणी जाळ्यात धरले किंवा ठार केले तरी तो आपले रक्षण करीत नाही. प्रजेची भीती दूर करून रक्षण करू न शकणारा राजा मृत्यूसमानच मानला पाहिजे. म्हणून

आपण आणखी एखाद्या पक्ष्याला आपला राजा निवडू या."

सर्व पक्ष्यांत भयंकर दिसणाऱ्या घुबडाला पक्ष्यांनी आपला राजा म्हणून निवड करण्याचा विचार केला. घुबडाचा राज्याभिषेक करण्यासाठी सर्व तयारी करण्यात आली. पवित्र नद्यांचे तीर्थ आणण्यात आले. सिंहासन तयार करून त्यावर व्याघ्रचर्म अंथरण्यात आले. ब्राह्मणांना द्यावयाची दक्षिणा वगैरे एकत्र करण्यात आली, पक्ष्यांनी स्तोत्रपाठ सुरू केला. ब्राह्मणांनी वेदमंत्र म्हणायला सुरवात केली. निरांजन, कापूर वगैरे लावून आरती फिरविली गेली. मंगलवाद्ये वाजू लागली.

घुबड व त्याची मोठी बायको पट्टराणी म्हणून सिंहासनावर बसली. अभिषेक चालू असतां. कावळ्याचा कर्कश आवाज ऐकू आला. कावळा तेवढ्यात आला.

"हे पक्षी सर्व कशाला येथे जमले आहेत? कोणता सण आहे आज?" तो विचार करू लागला.

कावळ्याला पाहून इतर पक्षी विचार करू लागले–"पक्ष्यांत कावळा सर्वांत हुशार आहे. माणसात न्हावी, चार पायांच्या जनावरात कोल्हा व संन्याश्यांत श्वेतांबर हुशार असतात. म्हणून राजाची निवड करतांना आपण कावळ्याचे मत घेतले पाहिजे!"

तोंपर्यंत कावळा पक्ष्यांच्या घोळक्यात आला होता. त्याने विचारले–"ही सभा कसली रे मित्रांनो? काही उत्सव बित्सव आहेसे दिसते आहे?"

पक्षी म्हणाले–"हे पहा, तूर्त आपल्याला कोणी राजा नाही. म्हणून सर्व पक्ष्यांनी सभा करून घुबडाला आपला राजा निवडले आहे आणि राज्याभिषेकाची तयारी चालू आहे. तुला काय वाटते? तू ठीक वेळेवर आलास?"

कावळा हसून म्हणाला–"अरे, हंस, मोर, कोकिळ, पोपट यांच्यासारखे थोर ज्ञानी पक्षी असतां या भयंकर पक्ष्याला, त्यांत ज्याला दिवसा दिसत नाहीं अशा पक्ष्याला, तुम्ही कसे काय निवडलेत? तुमचा हा निर्णय चुकीचा आहे. मला नाही मान्य!"

तो पुढे आणखी म्हणाला–"या घुबडाची चोंच वाकडी, डोळे केवढे मोठे! पाहतांच भीती वाटावी आणि घृणा यावी असे आहेत. त्याला राग आला तर कसे दिसतील याचा तुम्हीच विचार करा. या घुबडाला राजा करून आपलं काय बरं होणार? समजा, या घुबडात काही चांगले गुण आहेत असे धरून चालू या. परंतु गरुडासारखा आपला राजा असतांना आणखी एका राजाला निवडण्याची गरजच काय? एक राजा असतांना कधी दुसरा राजा निवडतां कामा नये. एका राजाच्या अमदानीतच प्रजा सुखी राहू शकते. इतर राजे आपल्या राज्याचा नाश करण्याचा प्रयत्न करू लागतील. गरुडाचे शत्रु पळून जातील. थोरा मोठ्यांचे नाव ऐकूनच दुष्टांचा थरकांप उडतो. थोरा मोठ्यांच्या नावाचा उच्चार केल्याबरोबर जय मिळतो. तुम्हांला जुनी गोष्ट माहीतच असेल, ससांनी चंद्राला आपला राजा केला आणि सुखी झाले?"

"ती गोष्ट ऐकू तर दे!" पक्ष्यांनी ती गोष्ट सांगायला कावळ्याला सांगितले.

कावळ्याने त्यांना "चंद्रसरोवराची कथा" सांगितली ती अशी:

"एका अरण्यात चतुर्दंत नावाचा एक गजराज होता. त्याच्या आश्रयाला अनेक हत्ती रहात असत. चतुर्दंत आपल्या अनुयायांचे उत्तम तऱ्हेने रक्षण करी.

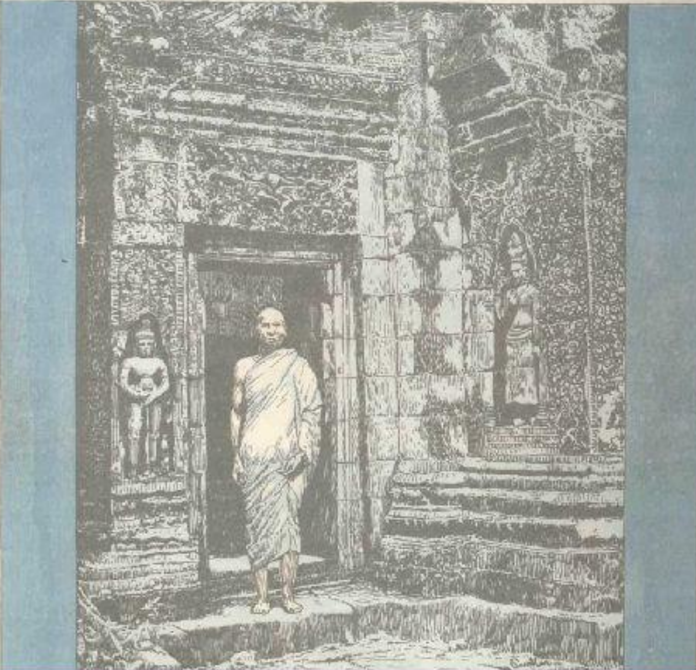
एकदां लागोपाठ बारा वर्षे दुष्काळ पडला. डबकी, तळी व सरोवरे सर्व वाळून गेली. तेव्हां हत्ती आपल्या राजाला भेटून म्हणाले–"महाराज! तहानेने व्याकूळ होऊन लहानलहान हत्ती पटापट मरत आहेत. तेव्हां तहान भागावी म्हणून कोठे प्यायला पाणी मिळते का पहा!"

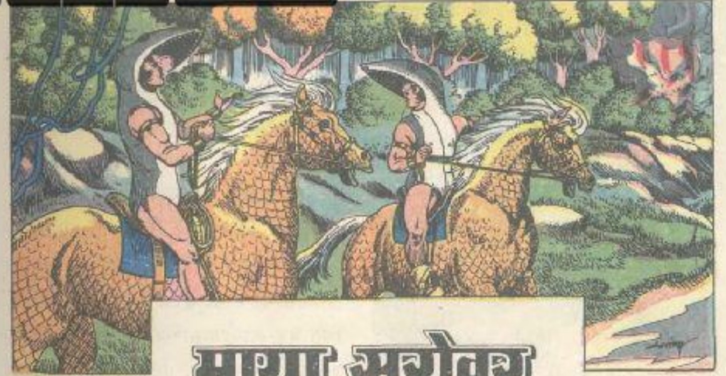
चतुर्दंताने उत्तम पळणाऱ्या हत्तींना चतुर्दिक पाठविले आणि पाणी कोठे आहे का, पाहून यायला सांगितले. पूर्वेकडे गेलेल्या हत्तींना चंद्रसरोवर दृष्टीस पडले.

१८५. लिंगपर्वतीय देवालय

लाओस देशात वाल्पजवळ हे लिंगपर्वतीय देवालय होते. ते ब्राह्मणांनी सोडल्यावर बौद्धांनी त्याचा उपयोग केला. मीकांग नदी शेजारच्या एका डोंगराजवळ ब्राह्मणांचे एक पवित्र तीर्थ म्हणून एक कुंड होते. बौद्ध त्याचा स्नानादि साठी उपयोग करू लागले.

माया सरोवर

[१७]

[कृपाणजितने गडेकोंडच्या मनात स्वतःविषयी विश्वास उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न केला. परंतु तो जास्त बलवान आहे असे समजून गडेकोंडने कृपाणजितला झोपेत ठार करण्यासाठी झोपडीला आग लावली. तरी कृपाणजित जळत्या झोंपडीतून बाहेर येऊन गिड्डयांना फांदीने झोडपीत असतां जंगलांतल्या दोघां विचित्र माणसांनी ते पाहिले. पुढे--]

जंगलातल्या त्या विचित्र माणसांनी गिड्डयांच्या त्या वस्तीकडे आश्चर्यचकित होऊन एकदां दोनदां पाहिले. नंतर त्यांच्या पैकी एकजण चटदिशी आपली तलवार उपसून दुसऱ्याला म्हणाला--"कायरे सर्पनख दादा! त्यां वस्तीला कोणीतरी शत्रू आग लावून ते गाव उध्वस्त करण्याच्या बेतात दिसतो आहे! तुलासुद्धां तसेच वाटते आहे का?"

ते ऐकून सर्पनख नावाचा माणूस थोडा देखील घाई न करतां म्हणाला--"सर्पस्वरा, करू दे रे! आपण कोठल्या लोकातले? हा कोणता लोक? कोणी कसा मेला तर त्याचे आपल्याला काय सोयेरसुतक? आपण कोणत्या कामासाठी आलो आहों? आपले हे जलाश्व या अरण्यात व दऱ्याखोऱ्यांत कां पाय झिजवीत फिरत आहेत?"

"दादा, तू म्हणतो आहेस तेही बरोबर आहे. परंतु मला एक शंका वाटते." असे म्हणत सर्पस्वर नावाचा माणूस आपल्या घोड्यावर उभा राहून झाडाची फांदी सहजी हाताला आली ती धरून लोंबकळत त्या गावाकडे पहात म्हणाला–"दादा! हे काही तरी विचित्रच दिसते आहे, बघ! एक भयंकर वनमाणूस व एक सामान्य माणूस मिळून गिड्ड्या लोकांना ठार करीत आहेत. डोळ्यांना हे सर्व प्रत्यक्ष दिसत असतां गप्प कसे बसायचे रे?"

"अस्सं! तर त्या वनमाणसाला आणि त्याच्या मालकाला जिवंत धरले पाहिजे. त्याच्याकडून आपल्याला आपल्या अदृश्य झालेल्या साथीदाराची काही तरी माहिती कदाचित कळेल!" असे म्हणत सर्पनखाने आपल्या घोड्याला टांच मारून खोगिराजवळ बांधून ठेवलेली दोरखंडाची गुंडाळी काढली.

दोघे वेगाने आपल्या घोड्यावरून गडेकोंडांच्या वस्तीजवळ येऊन पोचले तेव्हां वनमाणूस आपल्या दोन्ही बळकट हातांनी झोंपड्यांची नासधूस करीत होते. कृपाणजित वेड लागल्यासारखा ओरडत त्याच्यावर धावून आलेल्या गिड्ड्यांना हातातल्या फांदीने झोडपीत होता.

"दादा! मी या वनमाणसाला पाहातो. तू त्या म्हसोबाला पहा. दोघांवर फांस टाकून त्यांना बंदी करू या." असे म्हणत सर्पस्वरने आपला घोडा वनमाणसाकडे वळविला.

सर्पनखाने आपल्या दोरखंडाचा फास करून कृपाणजितच्या गळ्यात पडेल अशा-तऱ्हेने अचूक नेम धरून "माया सरोवरेश्वराचा जय असो", असा जयघोष करीत फेकला.

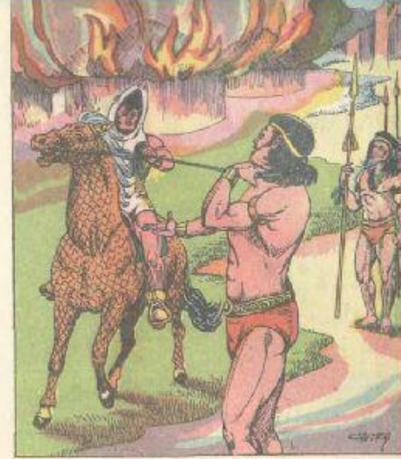
विचित्र घोड्यांवर बसून अकस्मात हल्ला करायला आलेल्या सर्पनख आणि सर्पस्वर दोघांना पाहून गिड्डे व कृपाणजित थक्क होऊन पहात निःस्तब्ध उभे राहिले. सर्पनखाने टाकलेल्या फासात कृपाणजितचा गळा अडकला होता. परंतु फास आवळला जाण्यापूर्वी कृपाणजित मोठ्याने किंकाळी फोडून म्हणाला–"अहो! मला ठार करू नका! तुमच्या सारखाच एक जण,–एका विचित्र हत्तीवर बसून आला होता. त्या महाबलशाली माणसाला मी मदत केली होती."

ते ऐकून सर्पनखाने चकित होऊन विचारले–"तरमग तुला मकरकेतु माहीत आहे तर! त्याच्या सारख्या पराक्रमी बहाद्दराने तुझ्या जवळ मदत मागावी म्हणजे तो मोठ्या संकटात पडला होता म्हणावयाचा! तो मकरकेतू यावेळी कोठे आहे?"

कृपाणजित दोन्ही हातांनी नमस्कार करीत म्हणाला–"हे पहा, तुमच्या या दोरखंडाचा फास माझ्या गळ्याला असा घट्ट बसला आहे की, मला तुमच्या प्रश्नाचे उत्तर देणे शक्यच नाही. फास थोडा सैल करायला परवानगी देतां का?"

"परवानगी दिली. पळून जायचा प्रयत्न केलास तर मात्र तो फास यमपाश होईल, लक्षात असू दे, बरं का!" सर्पनख म्हणाला.

कृपाणजितने दोरखंड दोन्ही हातांनी धरून फास जरा बाजूला सारून सैल केला आणि एकदां जोराने श्वास घेऊन म्हणाला–

"तो मकरकेतू, आत्तां यावेळी कोठे आहे, हे मला नाही माहीत. तुम्हांला पाहल्यावर तो व त्या वेळचा तो प्रसंग मला, आता आठवला. आजपासून थोड्याच दिवसांपूर्वी अमरावती नगरीचा राहणारा जयशील नावाचा माणूस व त्याचा मित्र कापालिक दोघांनी मकरकेतूला अनेक तऱ्हेने त्रास दिला, असे मी जंगलात राहणाऱ्या लोकांकडून ऐकले होते."

ते ऐकून सर्पनख डोळे वटारून विचारू लागला–"लबाडा! मी तुला काय विचारले? आणि तू हे काय उत्तर देतो आहेस? तू मकरकेतूला मदत केली म्हणाला होतास. तो आत्तां या वेळी कोठे

आहे, असे मी विचारले होते तुला? तू निरर्थक-गप्पात वेळ कशाला घालवतो आहेस?"

कृपाणजित त्या भयंकर प्रसंगातून स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठी ते बोलला होता. परंतु त्याने स्वतः मकरकेतूला प्रत्यक्ष कधीच पाहिले नव्हते. तो सपशेल खोटेच बोलला होता. एवढे खरे की, जंगलात भटकत असतां जंगलात राहणाऱ्या लोकांकडून त्याने मकरकेतू विषयी बरेच ऐकले होते.

यावेळी आणखी एखादे खोटे बोलून वेळ मारून नेण्याच्या विचारात कृपाणजित असतां सर्व गडेकोंड गिड्डे एकाएकी

वळून तिकडे पाहिले. गडेकोंड गिड्डे वांकून नमस्कार करीत म्हणाले–"जलाश्वारूढ वीर हो! आपण या दुष्टाबरोबर बोलत असतां आपल्या साथीदाराला काय झाले ह्याचा विचारच केला नाही."

गडेकोंडने ते म्हटल्या बरोबर सर्पनखाला तत्क्षण त्याचा धाकटा भाऊ सर्पस्वर म्हणाला होता ते आठवले. तोंड वळवून इकडे तिकडे थोडा वेळ पाहल्यावर त्याने एकदम ओरडून विचारले–"अरे सर्पस्वरा! कोठे आहेस रे, ते वनमाणूस कोठे गेले?"

दोनदां तीनदां विचारून सुद्धां त्याच्या धाकट्या भावाचे काही उत्तर येत नसलेले पाहून सर्पनखाने गिड्ड्यांकडे दांत ओठ चावून पाहिले. ते सर्व माना खाली करून गप्प उभे होते.

"अरे, मूर्ख गिड्ड्यांनो! अशा माना खाली करून कां उभे आहां? काय झाले काय, बोला? सर्पनखाने गिड्ड्यांना दरडावून विचारले.

तेव्हां गडेकोंड मानवर करून भीत भीत म्हणाला–"जलाश्वारूढ वीरा! आपला धाकटा भाऊ आणि वनमाणूस दोघे मिळून तिकडे ती झाडी दिसते आहे तिकडे निघून गेले. जल अश्व आणखी दुसऱ्या बाजूला पळत गेले. ते वनमाणूस या दुष्ट कृपाणजिताने पाळलेले आहे. ते याच्या मनात काय आहे हे ओळखून, हा काही बोलल्या शिवाय याची आज्ञा काय आहे, हे समजून काम करते. तुमच्या धाकट्या भावाला गळा धरून त्याने खांद्यावर उचलून नेले आहे. त्याला पळून जायला यानेच खुणेने सांगितले असावे."

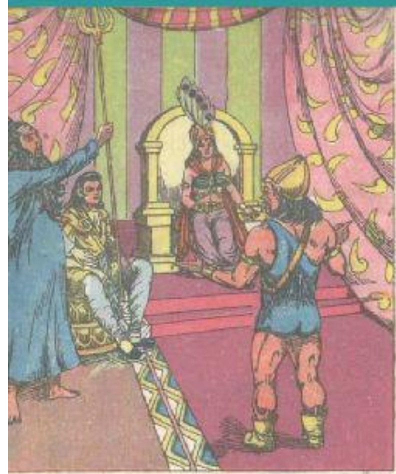
"कायरे मूर्खा! मरणाची वार्ता इतकी शांतपणे सावकाश सांगतो आहेस!" असे म्हणत सर्पनख फार दुःखाने ओरडून कृपाणजिताच्या गळ्यात अडकविलेला दोरखंड गडेकोंडच्या हातात देत म्हणाला–"हा दुष्ट निसटून कोठे पळून जातां कामा नये, तुझ्यावर ही जबाबदारी. त्या वनमाणसाला ठार करून मी आपल्या धाकट्या भावाला सोडवून परतलोच समज." असे सांगून सर्पनख जलाश्वावर चढून गडेकोंडने दाखविलेल्या झाडीकडे वेगाने निघाला.

गिड्ड्यांच्या गावातल्या घरांना लागलेल्या आगीतून धुराचे लोट निघत होते. कृपाणजित व वनमाणूस यांच्या बरोबर गडेकोंड आणि त्याचे साथीदार भांडत बोलत होते तो गोंधळ दगडाच्या आड उभे राहून जयशील व सिद्धसाधक ऐकत होते. हा गोंधळ कसला असेल बरे, समजून येऊन सांगायला गडेकार गिड्ड्यांच्या सेनापतीला त्यांनी सांगितले.

सेनापती आपल्या दोघां अनुयायांना बरोबर घेऊन स्वतः टेकडीवर चढला आणि गडेकोंड जातीच्या वस्तीकडे पाहू लागला. तेव्हां त्याला काही घरे जळत असलेली दिसली कृपाणजित आणि वनमाणूस गडेकोंड गिड्ड्यांना निर्दयपणाने मारीत असल्याचे देखील त्याने पाहिले.

ते सर्व पाहून सेनापतीला फार आनंद झाला. ती शुभवार्ता जयशीलला जाऊन सांगण्यासाठी तो मागे वळला. तितक्यात अकस्मात् तेथे जलाश्वांवर चढून आलेले दोघे विचित्र मनुष्य दिसले आणि ते हल्ला करायला कृपाणजित व वनमाणसाकडे गेल्याचे त्याला दिसले.

"हे विचित्र घोडे कोठून आले आणि हे विचित्र लोक कोठून कसे आले बुवा?" चकित होऊन विचार करीत असतां जलाश्वारूढ एकाने आपला लांब दोरखंड कृपाणजितावर फेकला आणि त्याच्या फासात कृपाणजितचा गळा अडकला. दुसरा जलाश्वारूढस्वार तलवार घेऊन वन-माणसावर धावत असतांना दिसला.

गिद्दुधांचा सेनापती आनंदाने हंसला आणि आपल्या अनुयायांना तेथेच थांबायला सांगून म्हणाला–"अरे गडेकोंड व त्याच्या अनुयायांची कत्तल करायला आपल्याला हीच अनमोल संधी आहे. ही बातमी राणीला आणि दोघां महाकायांना सांगून मी बरोबर आपल्या शूर सैनिकांना घेऊन येतो. तुम्ही मात्र येथेच थांबा आणि काय होते ते पहात रहा."

गिद्दुचा सेनापतीने ती बातमी येऊन सांगितल्यावर आनंदाने उडी मारून सिद्ध-साधकाने "जय महाकाल!" असा जयघोष केला आणि जयशीलला म्हणाला–"जयशीला, आतां आपण आलो होतो ते काम संपल्यासारखेच समज! विचित्र घोड्यांवर बसून आलेले हे विचित्र दोघे त्या विचित्र हत्तीवर बसून पळून गेलेल्या मकरकेतूचे साथीदार किंवा अनुयायीच असले पाहिजेत! मकरकेतू आपल्या हातातून निसटून गेला. आतां या दोघांना पकडून, त्यांच्या कडून गोड बोलून अगर त्यांना ठोकून, काढून तो मायासरोवरेश्वर कोठे राहतो विचारून घेतां येईल. त्यानंतर कनकाक्ष महाराजांच्या कांचनमाला व कांचनवर्मा दोघां मुलांना सोडविणे सहजी शक्य होईल!"

जयशील सिद्धसाधक म्हणाला ते ऐकून त्याच्याकडे एकदां पाहून मौन राहला. सिद्धसाधक थोडासा चिडून म्हणाला–जयशीला, मी म्हणालो ते तू ऐकले नाहीससे दिसते!"

जयशील थोडे स्मित करून म्हणाला–"प्रत्येक क्षणाला तू म्हणालास त्याचे अक्षरअक्षर माझ्या मनावर बिंबले असता मी ऐकले नाहीं असे कां विचारतो आहेस. परंतु मला एका गोष्टीचे आश्चर्य वाटत आहे. कोणी दोघे विचित्र घोड्यांवर बसून आल्याचे ऐकतांच कनकाक्ष महाराजांचे चिरंजीव व राजकन्या आपल्याला साप-डल्यासारखेच, म्हणालास की!"

ते उत्तर ऐकून सिद्धसाधकाच्या उत्साहा-वर विरजण पडल्यासारखे झाले. तो आपला त्रिशूल जोराने एकदां जमिनीवर आपटून म्हणाला–"जयशीला! तसे असेल तर मग महाराजांची मुलं आपल्याला केव्हां सांपडतील असे वाटते तुला? आपण त्यांचा शोध काढीत या जंगलात भटकत म्हातारे होऊन जाऊ की रे!"

"ते म्हातारपण आपण राजधानीत मोठ्या वाड्यात राहलो तरी आपल्याला सुखाचे जाणार नाही. मी विचार करतो आहे तो हा की, हे विचित्र लोक या प्रदेशात आलेतच कां? आणि त्यांना जिवंत धरायचं झालं तर ते कसे करतां येईल?" जयशील म्हणाला.

ते उत्तर ऐकून सिद्धसाधक हतोत्साह झाला व त्याने आपले त्रिशूल जमिनीवर टाकले. म्हणाला–"जयशीला! त्या विचित्र माणसांना जिवंत कसे कैद करायचे याचा विचार आतां तूच कर."

जयशीलने 'बरं' या अर्थी मान हलवून विचारले–"पण तू त्रिशूल कां खाली फेंकलेस? यापुढे तुला आपल्या मंत्रशक्ती-वर विश्वास उरला नाही, म्हणतोस का?

त्या प्रश्नाचे उत्तर सिद्धसाधकाने "जय महाकाल!" असा जयघोष करून दिले. आणि हळूच हुंकार करीत चटदिशी त्रिशूल उचलून हातात घेतले. म्हणाला–"जयशीला! माझा मंत्रशक्ती अजून पूर्ण फळास आली नाही. त्या दिवशी स्मशानात महाकाळाचा दास कालकालच माझा जीव घेणार होता नाही का?"

"होय, होय! त्या कालकालाच्या ऐवजी आपल्या दोघांचे प्राणहरण तो माया-

सरोवरेश्वर किंवा त्याचे नोकर करतांत की काय याचा धोका आहे." असे सांगून जयशील गिड्ड्यांच्या सेनापतीकडे वळून म्हणाला–"सेनापती! तुला काही सैनिकां-सह आमच्या बरोबर यावे लागेल."

"अहो! तुमचा असाच काही तरी हुकूम होईल म्हणून मी वाट पहात होतो!" असे म्हणत गिड्ड्यांच्या सेनापतीने दूर उभे असलेल्या सैनिकांना खूण केली.

सर्वजण खडकाळ टेकडीच्या बाजूला काही अंतर चालून गेल्यावर त्यांना त्यांच्या उजव्या बाजूला अरण्यातल्या एका झाडीत वनमाणसाच्या ओरडण्याचा आवाज ऐकू आला. जयशीलने व इतरांनी त्या बाजूला आश्चर्याने एकदां पाहिले. वनमाणूस झाडा-खाली उड्या मारीत चालत होते. त्याच्या खांद्यावर विचित्र पोशाख घातलेला एक माणूस हालचाल केल्याशिवाय पडून होता.

"जयशीला! आपण ज्यांना जिवंत धरण्याच्या विचारात होतो आणि ज्यांच्या-कडून मायासरोवरेश्वराची गुपिते काढून घेण्याच्या विचारात होतो त्यांच्या पैकी एकजण वनमाणसाच्या हाती गतप्राण झाल्यासारखा दिसतो आहे. तो दुसरा कोठे असावा बरे?" सिद्धसाधक म्हणाला.

जयशील एक दोन मिनिटे काहीच न बोलता निश्चेष्ट उभा राहल्यावर म्हणाला–"तो कृपाणजिताच्या हाती मेलातर नसेल?"

"तसे झाले तर कृपाणजितच जिंकल्या-सारखा म्हणावयाचा. त्याने पाळलेले वनमाणूस एका विचित्र माणसाला उचलून घेऊन चालले आहे आणि दुसऱ्याला..."

सिद्धसाधकाचे ते वाक्य पुरे व्हायच्या आत सर्पनख भरधाव घोड्यावर झाडा-खाली आला आणि सर्पस्वरा, कोठे आहेस रे?" म्हणत हाका मारू लागला.

जयशीलने चटदिशी हात वर करून सर्वांना खुणावले. म्हणाला–"त्याच्या नजरेस पडल्या शिवाय सर्वजण लपून बसा. काय वाटेल ते करून त्याला जिवंत धरले पाहिजे!" असे सांगून सर्वांना सावध रहायला सांगितले.

(क्रमशः)

काळाचा अपव्यय

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तू कोणत्या उच्च उद्देशाने इतके कष्ट सहन करीत आहेस, मला माहीत नाही. परंतु उच्च आदर्शच कधी कधी अंगाशी येतो त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला सुशर्मा नावाच्या एका तरुणाची गोष्ट सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी जलंधर नांवाच्या राज्यात सुशर्मा नांवाचा एक तरुण रहात असे. त्याला एकच एक व्यसन होते, तो दगडावर खोदकाम होते ते पाही, तो दररोज जेथे ते काम चाले तेथे जाई आणि तेथे कारागीर काम करीत ते मन लावून पाही. त्या

नादात तो भूक तहान सर्व विसरून जाई. त्याला दररोज येत असलेला पाहून कारागिरांनी त्याला एकदां विचारले-"काय रे तुला शिल्पकलेची इतकी आवड आहे तर. महाराजांनी स्थापन केलेल्या शिल्पकलेच्या महाविद्यालयात कां नाही शिकत?"

सुशर्मा शिल्पशास्त्र महाविद्यालयात गेला आणि कुलपतीला विद्यालयात प्रवेश देण्याची विनंती केली.

कुलपती म्हणाले-"मुला, शिल्पकलेचे काम करणाऱ्या कुटुंबात तू जन्मला असशील तरच तुला या विद्यालयात प्रवेश मिळू शकेल!"

सुशर्माने निराश होऊन राजदरबारात आपले गाऱ्हाणे नेले.

[illegible] पाहिला व म्हणाला-"तो एक जुना नियम आहे. परंतु त्या काळातल्या धंदा करणाऱ्या जाती आता राहिल्या नाहीत. म्हणून तुला मी त्या विद्यालयात प्रवेश देववितो. परंतु तू आपल्या कलेचा लाभ प्रजेला उपयोगी होईल असा प्रयत्न केला पाहिजेस."

सुशर्माने तसे वचन दिले आणि विद्यालयात प्रवेश मिळविला आणि शिल्पशास्त्रात प्राविण्य संपादन केले. "आता तू या विद्यालयात शिकण्यासारखे काही राहिले नाही. तू शिल्पवृत्ती सुरू करायला हरकत नाही." कुलपती सुशर्माला म्हणाला.

सुशर्मा राजाला जाऊन भेटला व म्हणाला-"महाराज! आपल्या विद्यालयात

शिल्पशास्त्राचा मी आमूलाग्र अभ्यास केला. परंतु माझ्या मनाचे समाधान झालेले नाही. मला असे वाटते आहे की शिल्पशास्त्रात शिकण्यासारखे आणखी पुष्कळ आहे. आपली अनुज्ञा मिळाल्यास मी देशाटन करून पुढे आणखी काही शिकण्यासारखे असेल तर शिकावे, म्हणतो आहे."

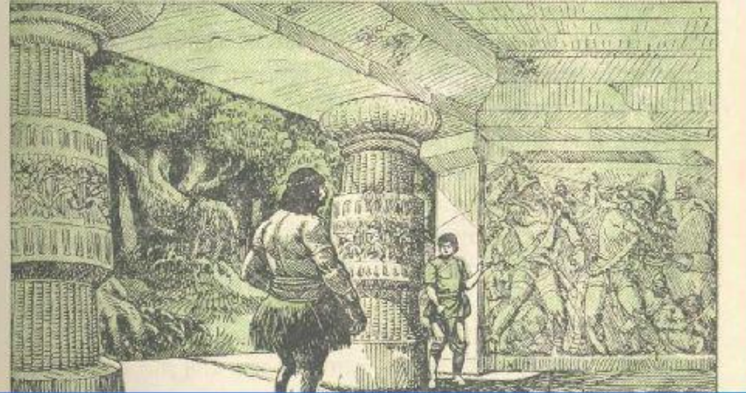
राजाने त्या गोष्टीस आपली परवानगी दिली.

सुशर्माने अनेक देश हिंडून शिल्पशास्त्रातल्या अनेक पद्धतींचा अभ्यास केला. परंतु आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे, त्याने पूर्वी कधी ऐकले नाही व पाहिले नाही, असे उत्तम शिल्प त्याला निर्जन अरण्यात एका प्राचीन देवालयात पहायला मिळाले.

सुशर्मा भूकतहान, रानटी श्वापदांची भयभीती सर्व विसरून त्या देवालयातच राहू लागला आणि त्या देवालयातल्या शिल्पाचा खोल अभ्यास करण्यात मग्न झाला. त्याच सुमारास त्या देवळात एक विचित्र व्यक्ति येऊन सुशर्मा तेथे काम करीत आहे वगैरे विचारू लागली.

सुशर्मा म्हणाला-"मी अत्यंत प्राचीन काळातल्या शिल्पकलेचा अभ्यास केला आहे. परंतु या देवळातले शिल्प कोणत्या युगातले आहे मला कळत नाही."

"हे सत्ययुगातली शिल्पकला आहे. याची माहिती असलेली एकही व्यक्ति या पृथ्वीतलावर मिळणार नाही." ती व्यक्ति म्हणाली.

सुशर्मा अत्यंत दुःखी होऊन म्हणाला– "काय पण दुर्दैव म्हणायचे माझे?"

"तू यायला तयार आहेस का माझ्याबरोबर? मी, ह्या शिल्पशास्त्रात पाविण्य संपादिलेल्या व्यक्तीशी तुझी ओळख करून देतो." तो मनुष्य म्हणाला.

सुशर्माला आनंद झाला, तो त्याच्याबरोबर जायला तयार झाला. तो पाताळ लोकात गेला. तेथे असुरांचे राज्य होते. असुरांचा शिल्पी मयासुर तेथे रहात होता. सुशर्माला पाताळात घेऊन जाणारा सुद्धा एक असुरच होता.

मयासुराने सुशर्माला शिल्पकलेची सर्व तत्वे समजावून सांगितली. सुशर्माने मयासुराचे आभार मानले आणि त्याचा निरोप घेऊन भूलोकात आला. तो एका पर्वतीय प्रदेशातून जात असतां त्याला खोदकाम करण्यालायक उत्तम दगड दिसले. सुशर्मा तेथेच राहून मयासुराकडून शिकून घेतलेल्या शिल्पकळेचे प्रयोग, त्या दगडांवर करू लागला. आकाशमार्गाने देवांचा शिल्पकार विश्वकर्मा एकदां जात असतां त्याने सत्ययुगातील कोरीव काम करणारा पृथ्वीवर कोण अवतरला बुवा, म्हणून पाहण्यासाठी तेथे उतरला, सुशर्माला त्याने विचारले–"काय रे, या निर्जन अरण्यात पर्वतावर कोणाला उपयोगी न पडणारे कोरीव काम तू कशासाठी करतो आहेस?"

सुशर्माने थोडक्यात आपले आत्मवृत्त सांगितले व म्हणाला–"अहो! मी अजून पूर्ण शिल्पकार कोठे झालो आहे? थोडी फार शिल्पकला शिकलो आहे. आणखी शिकावी असे वाटते आहे? आपले सर्व जीवित शिल्पशास्त्राच्या अध्ययनात घालवायचा माझा विचार आहे. आपण कोण?"

"मी विश्वकर्मा!" विश्वकर्मा म्हणाला.

सुशर्माने त्याला साष्टांग नमस्कार केला आणि म्हणाला–"माझ्या पूर्व जन्मातले पुण्य फळास आले आणि मला सत्य युगातल्या दानवांनी निर्मिलेल्या शिल्पशास्त्रातले ज्ञान प्राप्त झाले. आपण मला आपला शिष्य करून घेऊन देवलोकातले शिल्पशास्त्र शिकविण्याची कृपा करावी. मी धन्य होईन."

"दुष्टा, पापी माणसा! तू आतांपर्यंत जे काही शिकलास त्याचा तुला विसर पडो!" असा शाप देऊन विश्वकर्मा अंतर्धान पावला.

शेवटी कथा सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा! विश्वकर्माला सुशर्माचा इतका राग येण्याचे कारण काय? त्याने त्याला इतका भयंकर शाप कां दिला? त्याने दानवांचे शिल्पशास्त्र अवगत करून घेतले म्हणून का? देवांचं शिल्पशास्त्र शिकून घ्यायची इच्छा दर्शविली म्हणून का? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर, तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"विश्वकर्माला राग येण्याचे व शाप देण्याचे कारण निराळेच आहे. सुशर्मा एक शिल्पी झाला होता खरा, परंतु तो चुकीच्या मार्गाने जाऊ लागला होता. राजाला त्याने वचन काय दिले होते? ते त्याने भंग नाही का केले? निरनिराळी शिल्परहस्ये शिकून तो आपल्या देशाच्या प्रजेच्या कल्याणासाठी काहीतरी उपयोगी कामे करील या हेतुनेच नाही का राजाने त्याला देशाटन करून यायला परवानगी दिली होती? परंतु सुशर्मा विश्वकर्माला जे बोलला त्यावरून तो सर्व आयुष्य शिल्पशास्त्राचेच अध्ययन करण्यात घालवणार या गोष्टीची विश्वकर्म्याची खात्री झाली, नांवलौकिक मिळविण्यासाठी सर्व आयुष्य घालविण्याचा हा एक क्षुद्र स्वार्थच तर आहे. त्याच्या या ज्ञानाचा प्रजेला काही एक फायदा होणार नाही ही गोष्ट स्पष्ट झाल्यावर विश्वकर्म्याने तो भयंकर शाप दिला."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

झाडाने दिलेला निवाडा

दीनानाथाने, त्याच्याकडे जी थोडी इस्टेट होती ती आपल्या मागे बायकोला आणि दोघां मुलांना सोडली आणि परलोकी प्रयाण केले. मोठा काशीनाथ अट्ठावीस वर्षांचा होता. गावातल्या जमिनदाराकडे करवसूलीचे काम करी. धाकटा निशिनाथ अजून शाळेतच शिकत होता.

काशीनाथ स्वभावाने चांगला नव्हता. बाप वारल्याबरोबर त्याने इस्टेटीचे वांटे करून घ्यायचे ठरविले व धाकट्याच्या बाबतीत थोडा अन्यायच करायला तो सिद्ध झाला. त्याने कांही गावप्रमुखांना बोलाविले आणि इस्टेटीचे दोन समसमान भाग करवून घेतले. आईला धाकट्या लेकाकडे राहणेच आवडेल म्हणून सांगून तिला धाकट्या भावाकडेच रहायला सांगितले. त्याबद्दल तिला सुद्धां काही देण्याचे त्याने कबूल केले.

घराच्या आवारात एक सफरचंदाचे झाड होते. त्याची फळे चांगल्या जातीची होती. त्यांचा रंग, वास आणि चव फारच छान होती. सफरचंदाचे झाड दोघांच्या वांट्याला आलेल्या भागाच्या हद्दीवर होते. काशीनाथ खरं पाहिलं तर करता सवरता व मिळविता होता. त्याला स्वतःच्या मिळकतीवर कुटुंबाचा निर्वाह उत्तम प्रकारे चालविता येणे शक्य होते. निशिनाथाला काहीच मिळकत नव्हती. म्हणून गावप्रमुखांनी सफरचंदाचे झाड निशिनाथाला सोडावे अशी सूचना केली. काशीनाथ त्या गोष्टीस कबूल झाला नाही. झाडाला जी फळं लागतील त्यातली अर्धी निशीनाथाला द्यावी असे गावप्रमुख म्हणाले.

"फळे कशाला हो? झाड तोडून टाकावे आणि लाकडे अर्धी अर्धी वांटून घ्यावी म्हणजे झाले." असे म्हणत काशीनाथ तेथून निघाला.

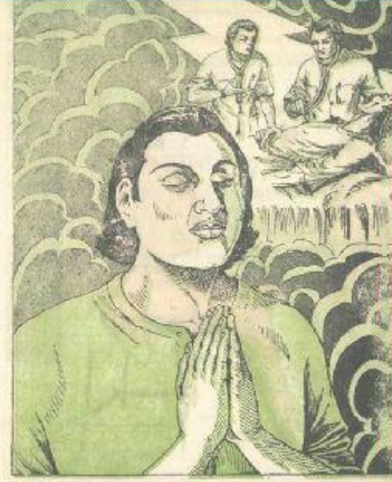
"असला हट्ट नाही चालायचा. लिलाव करून टाका!" एक गावप्रमुख म्हणाला.

"अहो, त्याची गरज नाही· मला ते झाड किंवा त्याची फळं मिळाली नाहीत तरी चालेल. माझा देवावर भरंवसा आहे. कष्टसमयी तोच धावेल मदतीला." निशिनाथ म्हणाला.

"बरं तर आम्ही तुझ्या फायद्याचे काही करू शकू असे वाटत नाही." गावप्रमुख म्हणाले.

असेच काही दिवस लोटले. आपल्या वांट्याच्या थोड्या मिळकतीवर निशिनाथ दोघांचा खर्च भागवीत असे. त्याने मन लावून अभ्यास केला आणि शाळेचे शिक्षण पुरे करून वरच्या परीक्षेसाठी अभ्यासाला शहरात जाऊ लागला. दररोज तीन मैल जावे यावे लागे. सायकल असेल तर सोयीचे होईल, असे त्याला वाटले पण सायकल विकत घ्यायला त्याच्याकडे पैसे नव्हते.

सुदैवाने त्या वर्षी सफरचंदे खूप लागली. वांट्याची अर्धी फळे मिळाली तरी ती विकून सायकल विकत घेतां येईल असे त्याला वाटले.

"देवा, तुझ्यावरच माझा सर्व भार आहे!" निशिनाथ मनांतल्या मनात देवाला नमस्कार करून म्हणाला.

एका आठवड्याने काशीनाथ एकाएकी आजारी पडला. रोगाचे निदान होऊ न शकल्याने काशीनाथाची आज आहे उद्या नाही इतकी प्रकृती बिघडली.

आपल्या मोठ्या भावाची प्रकृती सुधारावी म्हणून निशिनाथाने देवाला मागणे घातले. त्याच्या नवसाचे फळ म्हणूनच की काय, काशीनाथाचा आजार बरा होऊ लागला. तो चांगला बरा झाला. परंतु फार अशक्त झाला होता आणि मनानेसुद्धां फार दुर्बल झाला होता.

गावप्रमुख त्याला भेटायला येऊन म्हणाले-"हे पहा, काशीनाथ! देवाच्या कृपेने तू मृत्यूच्या दाढेतून बाहेर आलास. ते सफरचंदाचे झाड धाकट्या भावाला देऊन टाक. तुझ्या आईलासुद्धा किती कष्ट सहन करावे लागत आहेत. कोणी परके तर नाहीत ना?"

"मला वांचविणारा देव निशीला सफरचंदाचे झाड देणार नाही का? मध्ये मी कशाला?" काशीनाथ म्हणाला.

गावप्रमुखांबरोबर निशिनाथचा सहपाठी हरकुमार आला होता. त्याने विचारले-"तरमग देवाचा निवाडा तू मानायला तयार आहेस का?"

"ते झाड कोणाला मिळावे याचा निवाडा देवच करणार असेल तर नक्कीच तो मी मान्य करीन." काशीनाथ म्हणाला.

"तसे असेल तर आपला मुलगा रामनाथ याच्या नावाची शपथ घे!" हरकुमार म्हणाला.

"तशी शपथ घेतो." हरकुमार म्हणाला.

सर्वजण आपापल्या घरी निघून गेले.

"तुझ्या भावाने शपथ घेतली तसा वागला तर सफरचंदाचे झाड तुझेच समज." हरकुमार निशिनाथाला म्हणाला.

"देवाचा माझ्यावर इतका अनुग्रह व्हायला मी देवाचा एवढा मोठा भक्त थोडाच आहे?" निशिनाथ म्हणाला.

"देव स्वतः कधी काही करीत नाही, तो, त्याने ज्यांना थोडी फार बुद्धी दिली आहे त्यांच्या द्वारा सर्व करवितो. तुझ्या बाबतीत आपल्या वर्गातला नकुल आहे ना, त्याच्याशी मी सर्व बोलतो. त्याला इंद्रजाल चांगले माहीत आहे. तुझी समस्या तो नक्कीच सोडवील." हरकुमार म्हणाला.

दोन दिवसांनी गावप्रमुख काशीनाथाच्या सफरचंदाच्या झाडाखाली जमले.

हरकुमार उभा राहून म्हणाला-"हे झाड निशिनाथाला देण्याची देवाची इच्छा आहे की नाही याचे प्रमाण या झाडामध्ये किंवा झाडाच्या फळात मिळाल्याशिवाय राहणार नाही. मी झाडावर चढून तीनचार फळे काढून आणतो. त्यांत काही प्रमाण मिळते का, पाहू या!"

त्याने झाडाला नमस्कार केला आणि झाडावर चढून निरनिराळया फांद्यांची दोन तीन फळे काढली आणि ती आपल्या खिशात ठेवून खाली उतरला. त्याने खिशातून फळे काढून तेथे जमलेल्या सर्वांना दाखविली. फळे पाहून काही प्रमाण मिळाले नाही.

"फळांच्या आत काही आहे का पाहूया!" असे म्हणत हरकुमारने काशीनाथाच्या हातात एक फळ दिले व एक चाकू देऊन, त्याचे साल काढून आत काही प्रमाण मिळते का पहायला सांगितले.

काशीनाथने सफरचंदाचे साल काढल्याबरोबर आंत फळाचे दोन भाग झालेले दिसले. आणखी एका फळाचे साल सोलून पाहिले तर ते सुद्धां दोन भागात विभागलेले दिसले.

"खरंच हो, देवाची लीला अगाध आहे!" सर्व म्हणाले.

गांवप्रमुखांपैकी एक वृद्ध होता त्याने काशीनाथाला विचारले-"हा देवाचा-निवाडा आहे. आतां तरी हे सफरचंदाचे झाड आपल्या धाकट्या भावाला द्यायला तयार आहेस का?"

"तुम्ही म्हणाल तसे! आतां नाही कसं म्हणू? मी मुलाच्या नावाने शपथ घेतली नव्हती का? आतां ते झाड निशीचेच!" काशीनाथ म्हणाला.

निशिनाथने त्या झाडाची फळे विकून सायकल विकत घेतली.

एकदां त्याच सायकलीवर बसून तो व हरकुमार दोघे शहरात जात असतां वाटेत निशिनाथने त्याला विचारले—"मित्रा! सफरचंद आंतून कापलेले कसे होते मला नाही कळले. देवाने खरोखरच माझ्यावर कृपा केली होती का रे?"

"तू तेवढे पुण्य कोठे केले आहेस रे? हे सर्व आपला मित्र नकुल आहे ना, त्याचे काम आहे!" हरकुमार म्हणाला.

"ते कसं काय केले रे त्याने?" निशिनाथने विचारले.

"त्याने सांगितल्याप्रमाणे मी रात्री तुमच्या झाडावरून कोणाला कळू दिल्या-शिवाय काही सफरचंदे काढून घेऊन गेलो होतो. नंतर सुईत बळकट दोरा ओवून ती सुई फळाच्या आंतल्या बाजूने सालाला लागल्याशिवाय आतल्या आत फिरवीत नेऊन फळाच्या पलीकडच्या बाजूला ओढून बाहेर काढली. नंतर सुई दुसऱ्या बाजूने पुन्हा फळात घालून फळाच्या आत सालाच्या आतल्या बाजूने फिरवीत सरक-वीत पहिल्याने जेथून खुपसली होती तेथून बाहेर काढली. म्हणजे सालाखाली दोरा फळाला गुंडाळला गेला. नंतर दोऱ्याची दोन्ही टोके धरून दोरा ओढला. फळाचा आतला भाग दोऱ्याने आतल्या आत कापला गेला आणि दोरा बाहेर आला. नंतर फळ फडक्याने छान पुसले आणि त्याच्यावरच्या सुई टोचल्याचा खुणा नाहीशा करण्याचा प्रयत्न केला. अशी तयार करून ठेवलेली सफरचंदे खिशात ठेवूनच झाडावर चढलो होतो आणि समोर काढलेल्या फळांऐवजी पूर्वी तयार करून ठेवलेली फळे खिशातून काढून दाखविली." हरकुमारने हातचलाखीचे या शब्दात वर्णन केले.

शेरास सव्वा शेर

आनंद हा वाण्याच्या दुकानात कारकून होता. त्याचे लक्ष्मीशी लग्न झाले. आनंदने तिला पाठवणी करवून आणले. दोघांचा संसार थाटला. आल्याबरोबर आनंदने लक्ष्मीला एक गोष्ट समजावून सांगितली. म्हणाला—"मी दुकानात जातो आहे. एकच एक डोळा असलेली एक म्हातारी आहे गावात. तिला चुकूनसुद्धां घरात पाऊल टाकू देऊ नकोस."

लक्ष्मी घरातले काम उरकून बाहेरच्या खोलीच्या खिडकीत बाहेरची गंमत पहायला येऊन बसली. इतक्यात एक डोळ्याची कानी म्हातारी येतांना दिसली. ती घरा-समोर चांचपडत येत होती, लक्ष्मीने चटदिशी खिडकी लावून घेतली.

ती म्हातारी दररोज घरासमोर चांच-पडत येई. लक्ष्मी पाहून न पाहल्यासारखे करी. परंतु एकदा लक्ष्मीच्या मनात एक शंका आली. ती कंबर मोडलेली म्हातारी, तिचा आपल्या नवऱ्याला एवढा का राग. की संशय? तिला येऊ न द्यायला सांगण्यात काही तरी गुपित असले पाहिजे!

तो संशय मनात आल्यावर ती स्वतःला जास्त आवरू शकली नाही. दार उघडून तिने म्हातारीला प्रेमाने आत बोलाविले. तोंड लपविल्यासारखे करून म्हातारी घरात येऊन बसली आणि लक्ष्मीशी प्रेमाने बोलली.

म्हातारी दिसायला बेताचीच होती, परंतु तिच्या बोलण्यात व वागण्यात एक तऱ्हेचे आकर्षण होते. लक्ष्मीने काही फरा-ळाचे आणून समोर ठेवले ते खात म्हातारी म्हणाली—"मुली, तू किती चांगली आहेस ग! तुला पाहिले की माझी कोस कळवळून येते बघ. कारण, तुझ्या नवऱ्याला वाईट संवय विचारशील तर कोणती नाही? दररोज संध्याकाळी गावाच्या टोकाला

असलेल्या झोपडीत जुगार खेळून छान काळोख पडल्यावर घरी परत येतो. माझ्या बोलण्यावर विश्वास नसेल तर संध्याकाळी स्वत: जाऊन पाहून कां नाही येत!" असें सांगून लक्ष्मीच्या मनात विष कालवून म्हातारी निघून गेली.

आपला नवरा जुगारी असल्याचे ऐकून लक्ष्मीला कोणी घागरभर पाणी डोक्यावर ओतल्यासारखे झाले. आपलं बिंग बाहेर पडू नये म्हणून नवऱ्याने म्हातारीच्या वाऱ्याला जाऊ नकोस, असे सांगितले असावे, असे लक्ष्मीला वाटले.

त्या दिवशी रात्री तिने घराची मागची पुढची दारे बंद करून बाहेरच्या दाराला कुलूप लावले आणि गावाच्या टोकाला म्हातारीने सांगितलेल्या झोपडीत वाकून पाहिले. आत कोणीतरी जुगारी जुगार खेळण्यात गढून गेले होते. म्हणजे म्हातारी म्हणाली त्यात बरेच खरे आहे तर! पण त्या जुगाऱ्यात तिचा नवरा मात्र तिला दिसला नाही.

पुन्हां दुसरा विचार तिच्या मनात आला–"म्हातारीची बुद्धीच कुजकी दिसते आहे. नवरा बायकोत भांडणे लावण्याचा धंदाच करीत असावी!" असा विचार करीत ती घरी येऊन पाहते तर परसातली भांडी, पातेली नाहीशी झालेली होती. कोणीतरी आवाराची भित ओलांडून येऊन उचलून घेऊन गेला असावा. नवऱ्याला, काय सांगावे, तिला सुचेना.

काळोख पडल्यावर नवरा आला. तिने रडतरडत घडलेले वृत्त जसेच्या तसे खरं खरं सांगून टाकले. "तुम्ही सांगितले त्याच्याकडे दुर्लक्ष करून म्हातारीला घरात येऊ दिले, त्याची चांगली अद्दल घडली." ती म्हणाली.

"चोरीचा धंदासुद्धा म्हतारी करीत असेल. अशी कामे करून द्यायला तिला एक दांडगा नातू आहे. ती लबाड आहे, हे सर्वांना माहीत आहे. परंतु आजपर्यंत तिला कोणी जाळ्यात पकडू शकला नाही." आनंद म्हणाला.

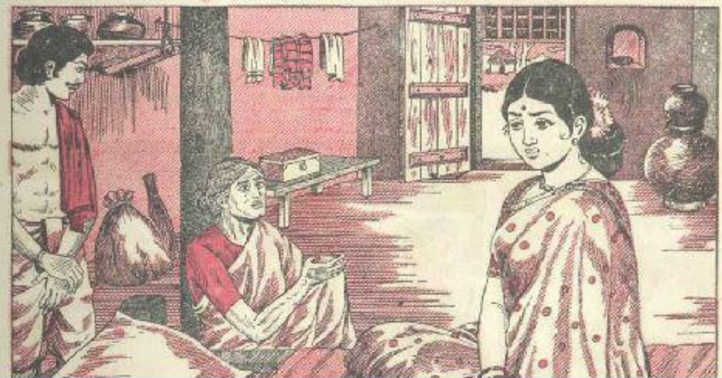
लक्ष्मीला म्हातारीच्या झिज्या धरून ओढाव्या असे वाटू लागले. काय वाटेल ते करून तिला आपल्या जाळ्यात पकडायचे. त्यासाठी तिने एक युक्ती योजून ती सांगितली.

लगेच दुसऱ्या दिवशी ती घराला कुलूप लावून एका ट्रंकेसह निघाली म्हतारीच्या घरी. घरात म्हातारी व तिचा तो चोर नातू दोघं होती. लक्ष्मीला पाहतांच म्हातारीचा चेहरा पालटला.

"आजी, तुम्ही माझ्या नवऱ्याचं बिंग बाहेर काढलंत त्याचं तुम्हांला पुण्य लागो! मी त्या घरात यापुढे एक क्षणही राहायला तयार नाही." म्हणत लक्ष्मी पदराने तोंड झाकून ओक्सा बोक्शी रडू लागली.

आपण तोंडाला आलं ते खोटं बोललों आणि ते खरंच झालं की, असे वाटून म्हातारीला फार आनंद झाला. म्हातारीने लक्ष्मीला घरात बोलावून घेऊन खाटेवर बसायला सांगितले.

लक्ष्मी म्हातारीला म्हणाली–"माझा नवरा नुसता जुगारीच नाही, दारूसुद्धा पितो. मध्य रात्रीपर्यंत जुगारीचा अड्डा चालू असतो. घराला कुलुप लावून आले आहे. उजाडल्यावर गाडी करून माहेरी निघून जाईन, म्हणते. तुम्ही आमच्या घराजवळ राहून तो आल्याबरोबर त्याला देऊन टाका किल्ली."

म्हातारीचा त्या बोलण्यावर विश्वास बसला. म्हणाली–"मी तुला आईसारखी आहे! एवढी मदत करू शकणार नाही का?" असे म्हणत म्हातारीने किल्ली घेतली.

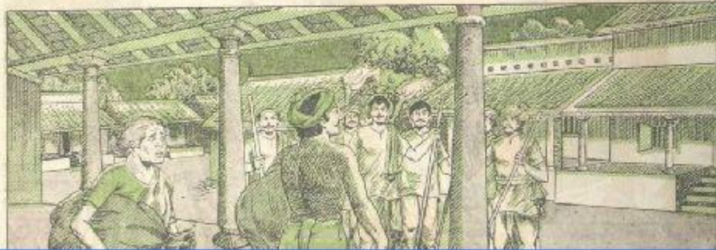
"दारू पिऊन येईल तो, आणि मारील तुम्हांला, म्हणून बरोबर नातवाला घेऊन जा बाई!" लक्ष्मी म्हणाली.

तो विचार म्हातारीच्या मनात त्या आधीच आला होता. लक्ष्मीच्या तोंडून तेच वाक्य बाहेर पडले. म्हणून तिला किती आनंद झाला. ती नातवाला घेऊन लक्ष्मीच्या घरी निघाली. मध्यरात्र उलटे-पर्यंत लक्ष्मीचा नवरा येतो कशाला? योग जमून आला आहे! सर्व घर साफ करतां येईल, असा विचार करून म्हातारी कुलुप काढून नातवाबरोबर घरात शिरली. हाताला आलं ते सामान घेऊन दोन गाठोडी बांधली. नंतर दोघं मागच्या दाराने पळून जायचे ठरवून, गाठोडी घेऊन निघाली. निघतांना बाहेरचे दार उघडून ठेवले. बाहेर दहाजण उभे असलेले पाहून म्हातारी घाबरून गेली. बाहेर असलेल्यांच्या हातात दिवे आणि काठ्या होत्या. त्यांना पाहून म्हातारी मागच्या दाराने पळायला निघाली तर तेथेदेखील दहाजण उभे होते.

"आज इतक्या दिवसानंतर तुमची चोरी व लबाडी बाहेर पडली, आजी! तुम्हांला पळायला मार्ग नाही, गुपचुप कैद व्हायला तयार व्हा, दोघं." आनंद म्हणाला.

मार खायला लागणार हे ओळखून म्हातारी व तिचा नातू मानाखाली करून उभे राहले. सर्व लोक म्हातारीला घेऊन तिच्या घरी गेले. मध्यंतरी लक्ष्मीने घरातले सर्व सामान आणून बाहेरच्या खोलीत ठेवले होते. तो सर्व चोरीचा माल होता, आलेल्या सर्व लोकांनी आपापला चोरी गेलेला माल ओळखला. लक्ष्मीला तिची चोरीला गेलेली भांडी पातेली मिळाली.

म्हातारीला व तिच्या नातवाला पोलीस अटक करून घेऊन गेले. सर्वांनी लक्ष्मीच्या चातुर्यांची खूप वाखाणणी केली.

वरपरीक्षा

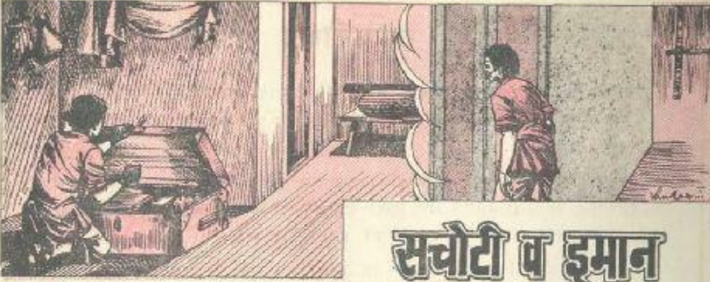
अवंतीची राजकन्या अत्यंत रूपवती होती. तिच्यासाठी वरशोधन चालू होते. राजाने एक वरपरीक्षा ठेवली व त्यासाठी फक्त तीन देशांच्या राजकुमारांकडे दूतांकरवी निमंत्रणें पाठविली.

राजकुमार आल्यावर अवंतीचा राजा त्यांना कुत्री बांधत त्या जागी घेऊन गेला व म्हणाला–"ही कुत्री म्हणजे वरपरीक्षेत हारलेले राजकुमार आहेत. पूर्वेकडे जो डोंगर आहे, त्याच्या गुहेत प्रवेश करून परत यायचे, हीच परीक्षा आहे."

ते ऐकल्यावर तिघांपैकी एकाने त्या वरपरीक्षेत भाग न घेण्याचे ठरविले आणि घरी निघाला. उरलेले दोघे डोंगराच्या दिशेने निघाले. ते गुहेजवळ पोचले असतील तेंव्हां त्यांना गुहेतून कुत्र्याचे भुंकणे ऐकू आले. दोघांपैकी एकाने आपला घोडा मागे वळविला आणि निघून गेला.

उरलेल्या राजकुमाराने साहस करून गुहेत प्रवेश केला. तेथे राजकन्या स्वतः त्याला सामोरी आली व तिने त्याच्या गळयात वरमाळा घातली.

सचोटी व इमान

एका जमिनदाराकडे महादू नावाचा एक माळी आणि कृष्णा नावाचा घरकाम करणारा नोकर होता. दोघे जवळजवळ एकाच वेळी कामाला लागले. परंतु दोघांचे परस्परांशी थोडेदेखील पटत नसे.

एक्दां जमिनदार कृष्णाला बरोबर घेऊन फिरत फिरत आपल्या मळ्यात आला. त्या वेळी महादू झाडांना पाणी लावीत होता. जमिनदार काही वेळ महादू झाडाला पाणी लावण्याचे काम नीट करीत असल्याचे समाधान त्याच्या चेहऱ्यावर दिसले. निघून गेला. कृष्णासुद्धा त्याच्याबरोबर निघून गेला. ते दोघे उभे होते तेथे महादूला काहीतरी चकाकत असल्याचा भास झाला. जवळ जाऊन त्याने पाहिले तर ती जमिनदाराची हिऱ्याची अंगठी होती.

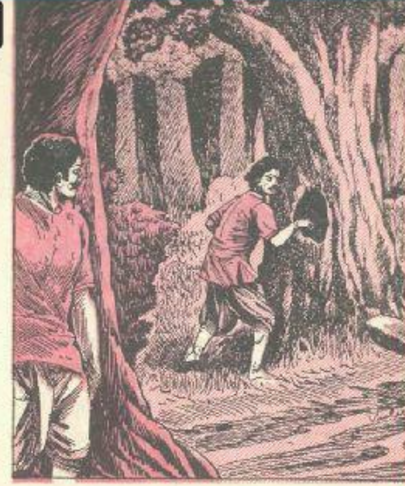
"चुकून पडली असेल! ही मलाच मिळाली म्हणून बरं झालं, ती त्या कृष्णाच्या हातात पडली असती तर काय झालं असतं, सांगायला हवं का?" महादूने विचार केला.

इतक्यात त्याला एक चलाखीची गोष्ट सुचली. त्याने आजूबाजूला पाहिले आणि चटदिशी अंगठी कंबरेला खोचून ठेवली आणि सर्व जण झोपल्यावर कृष्णाच्या खोलीच्या बाजूला गेला.

महादूला पाहिजे होते तसे कृष्णाच्या खोलीचे दार सताड उघडे होते. त्याने आत वांकून पाहिले. कृष्णा अजून झोपलेला नव्हता, आपली पेटी उघडून काहीतरी शोधीत होता. शेवटी पेटीतून काहीतरी त्याने काढून घेतले आणि मुठीत ठेवून पेटी बंद करून बाहेर येऊ लागला.

महादू बाजूला आड उभा राहिला आणि कृष्णाला बाहेर जाऊ देऊन मांजराच्या पावलाने खोलीत गेला. त्याने पेटी उघडून अंगठी पेटीत खाली ठेवून दिली आणि बाहेर आला.

तेव्हां त्याला इतर गोष्टी सुचू लागल्या. तो विचार करू लागला. मध्यरात्रीच्या वेळेला कृष्णा कोठे बरे बाहेर निघाला असावा? त्याने मुठीत काय ठेवले असावे? तो जास्त वेळ न थांबतां झपझप पावले टाकीत कृष्णाच्या पाठोपाठ गेला.

कृष्णाने मळ्यात जाऊन तेथे कालव्याच्या काठच्या एका झाडाच्या ढोलीत काहीतरी लपवून ठेवले. सामान्यपणे महादू दररोज स्नानाला जाई तेव्हां त्याच ढोलीत आपले कपडे ठेवीत असे. त्या ढोलीत कृष्णाने काय बरे ठेवले असेल, पहावे असे साहजिकच महादूला वाटले. कृष्णा परत निघून गेल्यावर महादू त्या ढोलीजवळ गेला. परंतु इतक्यात त्याच्या डोक्याला जोराने कसला तरी मार बसला आणि तो बेशुद्ध होऊन खाली पडला.

तो शुद्धीवर आला तेव्हां तो आपल्या खोलीत पोचलेला होता. कृष्णानेच आपल्याला पाठीमागून पाहून मारले असेल व उजाडल्यावर त्याच्या समाचाराला जाण्याचे त्याने मनाशी ठरविले.

दुसऱ्या दिवशी जमिनदाराने आपल्या दोघां नोकरांना बोलावून घेतले व विचारले– "माझ्या मनगटातली सोन्याची साखळी कोणीतरी उडवलेली दिसते आहे. ते काम तुमच्या दोघांशिवाय इतराचे कोणाचे असणे शक्य नाही. बोला कोणी घेतली आहे ती, नाहीतर दोघांची चामडी लोळवितो."

ते ऐकून महादू चकित झाला. अंगठी हरविली होती आणि जमिनदार सोन्याची साखळी गेली म्हणतो आहे, हे काय? परंतु कृष्णामात्र नि:संकोचपणे म्हणाला–"चोर महादू आहे. मालक! तो मळ्यात रात्री काहीतरी लपवून ठेवीत असतां मी पाहिलं त्याला. पाहिजे तर दाखवितो." असे म्हणत तो जमिनदाराबरोबर त्या झाडाजवळ गेला.

परंतु ढोलीत हात घालून चांचपडून कृष्णाने पाहिले व मनात म्हणाला–"इकडेच तर लपवून ठेवली होती? कोठे गेली?"

कृष्णाची लबाडी महादूला कळली. आपल्यावर चोरीचा आळ आणण्यासाठी जमिनदाराची सांखळी या लबाडाने या झाडाच्या ढोलीत लपविली होती तर! परंतु कोणता तरी दुसराच चोर आपल्या पाठीमागून येऊन आपल्या डोक्यात मारून ती सांखळी काल घेऊन गेला!

महादूला कृष्णाचा भयंकर राग आला. तो जमिनदाराला म्हणाला–"सांखळी चोरणारा चोर कोण हे मला माहीत आहे. मुळात अंगठी हरवल्याचे आपल्याला माहीत नाही वाटते. दोन्ही कृष्णानेच उडविल्या आहेत. असे माझ्यावरोबर या जरा!" असे म्हणत जमिनदाराला कृष्णाच्या खोलीत घेऊन गेला. पेटी उघडून पाहिली. परंतु तीत अंगठी नव्हती. "पेटीतच तर ठेवली होती. काय झाली म्हणावयाची?" मनातल्या मनात महादू बडबडला.

[illegible] हात काढीत दाखवीत म्हणाला–"ही पहा, साखळी आणि ही हिऱ्याची अंगठी!"

दोघां नोकरांची तोंडे उतरली. दोघे माना खाली करून उभे राहिले.

"तुमची दोघांची परीक्षा घेण्यासाठी मी हे नाटक केले होते. माझी सांखळी आणि अंगठी तुमच्यापैकी एकेकाच्या दृष्टीस पडेल अशी मीच टाकली. ती आणून कोण देतो हे मी पाहणार होतो. तुम्ही त्या चोरल्या नाहीत, हे खरे; परंतु तुम्ही त्यांच्या सहाय्याने परस्परांना चोर ठरविण्याचा आणि आपल्यावर माझा विश्वास जास्त बसवून घेण्याचा प्रयत्न करून पाहिलात. तुमच्यात सचोटी असू शकेल, परंतु तुमचे परस्परांशी वैर आहे. म्हणून मला तुमच्यामुळे विनाकारण कष्ट सहन करावे लागण्याची शक्यता आहे. बरं तर जा, आपापल्या घरी!" जमिनदार म्हणाला.

माना खाली घालून दोघे तेथून निघून गेले.

खरीचे पट्टे

एका गावी विद्यानाथ नावाचा एक थोर विद्वान एक गुरुकुल चालवीत असे. त्या गुरुकुलाची ख्याती ऐकून दूरदूरच्या प्रांतातून विद्यार्थी विद्याभ्यासासाठी तेथे येत असत.

विद्यानाथाचा मुलगा बृहस्पती बापासारखाच थोर विद्वान निघाला. नावाला साजेल असेच त्याने पांडित्य संपादन केले. आपल्या मागे आपल्या मुलालाच गुरुकुलाचा भार सोपविण्याचे ठरवून विद्यानाथ मुलाला म्हणाले–"बाळा बृहस्पती, तुझा विद्याभ्यास संपला. आतां तू लोकव्यवहार व लोकज्ञान प्राप्त करून घेणे आवश्यक आहे. जगाची रीत, लोकव्यवहार इत्यादी गोष्टींचे ज्ञान व अनुभव झाल्याशिवाय केवळ पुस्तकी विद्या कामाची नाही. त्याशिवाय तू आपल्या विद्यार्थ्यांना देखील शिकविण्यात पूर्ण यशस्वी होऊ शकणार नाहीस. म्हणून तू काही दिवस देशाटनाला जाऊन ये."

पित्याची आज्ञा मानून बृहस्पती देशाटनाला निघाला. गांवोगांव पायी फिरत लोक आपले जीवित कसे घालवितात हे प्रत्यक्ष पहात, पुस्तकांत त्याने कधी न वाचलेल्या गोष्टींची माहीती करून घेतली.

एका गावात पिळदार शरीरयष्टी असलेले तरुण पहिलवान एका अशक्त दुबळ्या माणसाची पादपूजा करून "महाबली की जय!" म्हणून त्याचा सत्कार करीत होते. त्याला त्या मागचे गूढ कळले नाही, म्हणून त्याने चबकशी करून पाहिली तेव्हां त्याला कळली ती गोष्ट अशी:

फार पूर्वी त्या गावात कोणी महाबली नावाचा माणूस रहात असे. त्याने, त्या गावावर आलेल्या अनेक संकटांतून गावकऱ्यांना वांचविले होते. रानटी श्वापदे

गावात फार शिरत. महाबली एकट्याने त्यांना ठार करी. असाच एकदां दुर्मुख नावाचा एक राक्षस त्या गावातच नव्हे तर पंचक्रोशीतील गावातल्या लोकांना त्रास देऊ लागला. महाबलीने महाकालीची पूजा केली आणि दुर्मुखाशी घोर युद्ध करून त्याला ठार केले. म्हणून महाबली त्या गावच्या गावकऱ्यांच्या व जवळपासच्या इतर गावांतील लोकांच्या आदरास पात्र ठरला. सर्व त्याला एक आदर्श वीर देव-पुरुषच मानून त्याची पादपूजा करू लागले. त्याने दुर्मुखाचा ज्या दिवशी वध केला त्या दिवसाला एक पर्वदिन म्हणून गावकरी साजरा करू लागले. त्या दिवशी गावकरी महाबलीची पादपूजा करीत. महाबलीने इहलोकाची यात्रा संपवून परलोकी प्रस्थान केले, त्याला अनेक शतके होऊन गेली. परंतु त्या दिवशी महाबलीच्या वंशजांची पादपूजा चालू राहली.

पूर्वजांच्या थोर गुणांवरून त्यांच्या वंशजांची आराधना होत असलेली बृहस्पतीने अनेक ठिकाणी पाहिली. तर याविरुद्ध एक घटना देखील त्याने पाहिली.

तो त्या गावच्या एका श्रीमंताच्या घरी उतरला होता. विद्यानाथाचा मुलगा म्हणून देशभर, जिथे जिथे तो गेला, तिथे त्याचा खूप आदरसत्कार होत असे. कारण विद्यानाथाची ख्याती देशभर पसरलेली होती. अर्थातच त्या श्रीमंताने बृहस्पतीचा आतिथ्यसत्कार फार चांगला केला.

गावात एका दरबारी कवीची निवड व्हायची आहे. आपल्या सारख्या विद्वानांसमोर ही निवड होणार आहे, हे आमचे केवढे मोठे भाग्य! तरी आपण त्यावेळी उपस्थित राहण्याची कृपा करावी."

दरबारी कवीच्या पदासाठी सहा उमेदवार होते. त्यांपैकी फक्त दोघेच आशुकविता करणारे होते. त्यातल्या एकाने स्वतः रचलेली तीन काव्ये बरोबर आणली होती. त्या कवींकडे पाहून श्रीमंत म्हणाले– "तू अंबर आहेस, होयना?"

त्याने होकारार्थी मान हलविली.

"अंबर असशील तर तू निदान पांच महाकाव्ये रचली पाहिजे होतीस, दरबारी कवीचे पद मिळवायला!" असे सांगून श्रीमंताने दुसऱ्याला दरबारी कवी म्हणून नेमणूक केली.

बृहस्पती दरबारी कवीची ही विचित्र निवड पाहून चकित झाला व त्याने विचारले–"काय हो! त्याचे नाव अंबर आहे का? त्याच्यात कोणती उणीव होती?" तेव्हां त्याला कळले की अंबर हे माणसाचे नाव नव्हते, जातीचे नाव होते. आपण आकाशातून सरळ खाली उतरलो असे सांगून त्या जातीच्या लोकांनी ते नाव स्वतःच्या जातीला लावून घेतले. विद्याभ्यासाचा अधिकार फक्त आपल्यालाच आहे, इतरांनी शारीरिक श्रम करावे असे त्यांचे म्हणणे होते. त्या साठी त्यांनी

राजाची संमती मिळविली आणि आपल्या जातीला इतर सर्वांनी पूज्य मानावे असे सांगितले; काही जातींच्या लोकांना त्यांनी अस्पृश्य म्हणून जाहीर केले; प्रजेची नाना तऱ्हेने पिळवणूक केली. काही काळ लोटल्यावर राज्यात पुष्कळ बदल झाले. प्रजेचेच राज्य सुरू झाले. तेव्हांपासून अंबर जातीवर अनेक बंधने आली. आतांच्या अंबरांमध्ये तो अहंकार मुळीच राहिला नाही. परंतु त्यांना पूर्वजांनी केलेल्या चुकांचे फळ भोगावे लागत आहे.

बृहस्पतीने एक वर्षभर देशाटन केले असेल. तो घरी परत आला तोपर्यंत त्याला लोकज्ञान पुष्कळच झालेले होते. तोच त्याच्या वडिलांनी चालू केलेल्या गुरुकुलाचा कुलपती झाला.

एकदां तो आपल्या शिष्यांना खारीच्या भक्तीची कथा सांगत असतां खारीने सेतुबंधनाच्या वेळी जे अल्पस्वल्प सहाय्य केले त्याची वाखाणणी करून रामाने तिच्या अंगावर प्रेमाने हात फिरविला तेव्हां रामाच्या बोटांच्या खुणा तिच्या पाठीवर उमटल्या. त्या आजपर्यंत तिच्या वंशजांच्या अंगावर कायम असल्याचे सांगितले. तेव्हां त्याच्या शिष्याने एक शंका काढली. म्हणाला–"गुरुवर्य! प्राण्यांच्या देहाची रचना व रंगरूप वगैरे ज्या गोष्टी जन्मजात असतात त्याच वंशपरंपरागत चालू राहतात. परंतु कृत्रिम गोष्टी कशा परंपरागत होऊ शकतील? आमच्या वडिलांना लहानपणी खांद्याला मोठी जखम झाली आणि तिचा वण खांद्यावर आजपर्यंत आहे. परंतु तो आम्हां भावंडांपैकी एकालाही आला नाही!"

बृहस्पती ते ऐकून म्हणाला–"मी सांगितले त्यातला मतितार्थ तो नाही. खारीच्या पाठीवरच्या खुणा वर स्पष्ट दिसतात, परंतु मानवांच्या जातींत न दिसणाऱ्या खुणा कायम होऊन जातात." असे सांगून त्याने प्रत्यक्ष पाहिलेली महाबलीची पादपूजा आणि अंबराची गोष्ट सांगितली.

हेवा

एका गावात रामू आणि श्यामू नावाचे दोन शेतकरी रहात असत. श्यामू गरीब शेतकरी होता आणि रामू सधन शेतकरी.

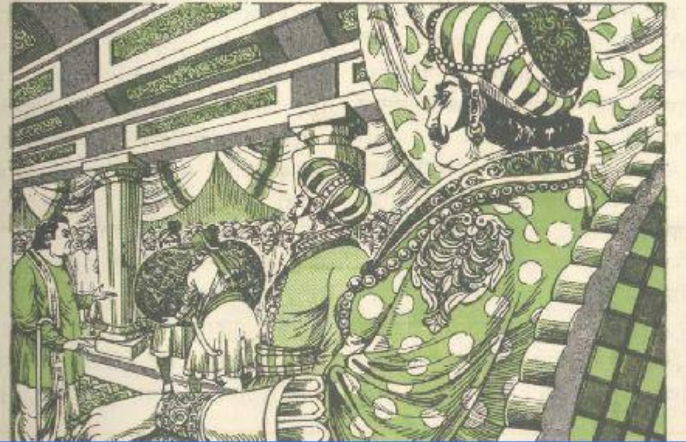
एकदां श्यामूने आपल्या शेतात सुरण लावला. त्या वर्षी सुरण मोठमोठे झाले. तो त्यांना हत्तीच म्हणू लागला. त्याने एक कांदा राजाला नेऊन दिला. तो पाहून राजाने चकित होऊन श्यामूला खूप पैसे दिले.

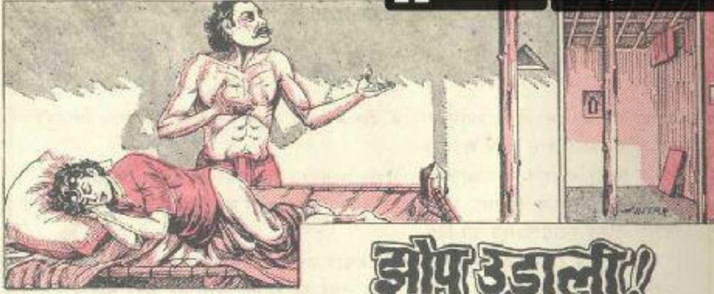
ते ऐकून रामूला हेवा वाटला. त्याने विचार केला, हत्तीसारख्या सुरणाला राजाकडून इतके मोठे इनाम मिळाले तर हत्तीच नेऊन नजराणा म्हणून दिला तर केवढे मोठे बक्षिस मिळेल, असा विचार करून एक हत्तीच विकत घेऊन राजाला दिला.

"याला काय इनाम द्यावे?" राजाने मंत्र्याला विचारले.

"हत्तीचा नजराणा आणून देणाऱ्याला इनाम म्हणून पैसे कशाला द्यायचे? सुरणाचा कांदा देऊन निरोप द्यावा!" मंत्री म्हणाला.

राजाने श्यामूने आणून दिलेला सुरणाचा कांदा देऊन रामूला निरोप दिला.

झोप उडाली!

महादू नावाच्या घरगड्याला नाही म्हणतां म्हणतां एक मुलगा झाला. त्याने त्याचे नाव ठेवले **सोमू आणि** त्याला खूप लाडात वाढविले. सोमू मोठा होऊ लागला तसतसा बापाला कामाला मदत करू लागला.

परंतु सोमूला एक वाईट संवय लागली होती. तो सकाळी उन्हे निघाली तरी घोरत पडून असे. झोपून उठल्याबरोबर बापासाठी शेतावर न्याहरी घेऊन त्यालाच जावे लागे. मग तो काम करी.

आपला मुलगा आपल्या बरोबरीने काम करतो म्हणून महादूला किती आनंद होई? परंतु उजाडतांच न उठणाऱ्याला कोण घरगडी म्हणून काम देईल याची काळजी देखील त्याला वाटे. आपल्या मागे मुलाचे कसे होईल? म्हणून मुलाने उजाडतांच उठावे म्हणून त्याने खूप प्रयत्न करून पाहिले. परंतु सर्व फुकट गेले. सोमू बापाच्या शब्दाला मान देई, परंतु पहाटे उठण्याची गोष्ट त्याला साध्य झाली नाही

हळूहळू महादूसमोर मुलाची ही संवय कशी मोडायची हा एक फार मोठा प्रश्नच उभा राहिला, आपण रात्रंदिवस इतके काबाडकष्ट करीत आहों आणि तरीसुद्धा एक दमडीदेखील उरत नाही. आपण जिवंत असू तोंपर्यंत मुलाचे पोट भागेल, परंतु पुढे? त्याने आपल्या पायावर उभे राहिलेच पाहिजे. त्याशिवाय कसे? हातपाय हालल्या शिवाय डोके चालणार नाही. सोमूने आपली ही झोप सोडली नाही तर सारे आयुष्य त्याला कष्टच सोसावे लागतील! महादू आपल्या मनातली ही गोष्ट आपल्या मेहुण्याला नेहमी सांगे.

एकदां महादूला धन्याने सांगितलेल्या कामासाठी बाहेर गांवी जावे लागले. म्हणून त्याने मुलाला आपल्या मेहुण्याकडे नेऊन ठेवले व परत येईपर्यंत मुलाला संभाळायला सांगितले.

सोमू आपल्या मामाच्या घरी राहू लागला. त्याच्या तिसऱ्या दिवशी मामाच्या घरात पहाटे एक चोरी झाली. उजाडतांच सोमूचा मामा व मामी कामाला निघून गेली. सोमू एकटाच घरात असतांना ही चोरी झाली.

"पहाटे तू घरात असतां तुला कळल्या-शिवाय ही चोरी कशी काय झाली असेल रे? तूच ही चोरी केली असावीस!" मामा सोमूला म्हणाला. शेजारपाजारचे लोकसुद्धा म्हणाले की सोमूने चोरी केली असावी. दुसरा कोण चोरी करणार?

त्याला काही एक माहीत नसल्याचे आणि तो झोपून असल्याचे सोमूने किती सांगितले. मोलमजूरी करून पोट भरणारा इतके उजाडेपर्यंत झोपतो, या गोष्टीवर कोणाचा विश्वासच बसेना.

चोर म्हणवून घेतल्यापासून बाप केव्हां परत येतो आणि त्याच्याजवळ आपण सर्व केव्हां सांगून टाकतो असे सोमूला वाटू लागले. नंतर महादू आला. मुलावर चोरीचा आळ आल्याबद्दल महादूला फार राग आला. तो मेहुण्याजवळ भांडला की, मुलाला ती वाईट संवय नाही आणि त्याला घरी बोलावून घेऊन गेला.

महादू म्हणाला ते त्याच्या मेहुण्याने गुपचूप ऐकून घेतले.

परंतु दुसऱ्या दिवशी महादू उठला तेव्हां सोमूसुद्धां उठून उभा राहिला. महादूला आश्चर्यच वाटले. त्याने विचार केला, तर मग आपल्या मेहुण्याने ही चोरीची गोष्ट मुलाची ही वाईट संवय घालविण्यासाठीच तर केली नसेल! आपण किती प्रयत्न करून पाहिला, परंतु त्याची ही संवय घालवू शकलो नाही. परंतु मेहुण्याने तेवढे यश मिळविले, त्याने त्याचे आभार मानले.

"हे पहा, महादू अण्णा! या लहानशा गोष्टी करतां हे नाटक करावे लागले लहानपणी केले म्हणून भागले, पुढे नसते जमले!" मेहुणा म्हणाला.

पोपटपंची

एका गावी एक श्रीमंत म्हातारी बाई रहात असे. तिला एक नात होती. दुसरे कोणी जवळचे नव्हते. ती आपल्या नातीला कडक शिस्तीत वागवीत असे. नातीला सारखी बोलणी खावी लागत. म्हणे, तिनें घराबाहेर जाऊन बरोबरच्या मुलींबरोबर खेळता कामा नये; त्या मुलींनी खेळायला नातीकडे येऊ नये! म्हणून नातीला घर म्हणजे एक कोंडवाडा वाटू लागला.

घरात आजीने एक पोपट पाळला होता. त्याच्याशिवाय तिला कोणाची सोबत नव्हती. आपल्या बरोबरच्या शेजारच्या मुलींना खेळतांना व आनंदाने नाचतांना व बागडतांना पाहून तिला म्हातारीचा फार राग येई. परंतु म्हातारीसमोर तिची तोंड उघडायची छाती नव्हती. ती तोंडात जीभच नसल्यासारखी राहू लागली आणि अगदी गरीब भोळ्या मुलांसारखी वागू लागली, जणुकाही तिला काही कळतच नाही. म्हातारी घरात नसे तेव्हां मात्र तिला एकदम खूप उत्साह चढे व ती बडबडे "ही म्हातारी मरत कां नाही!"

नातीच्या तोंडी ते वाक्य कित्येकदां ऐकून पोपट तेच म्हणू लागला. एकदां तो पोपट म्हातारी घरात असतांना एकदम म्हणाला–"ही म्हातारी मरत कां नाही!"

ते ऐकून म्हातारी थक्कच झाली. रात्रंदिवस पिंजऱ्यात राहणाऱ्या पोपटात हा दुष्टपणा कोठून आला, तिला कळेना. कारण तिची नात मुकीच आहे असे म्हातारीला वाटत असे. आपल्या शिवाय नातीला आहे कोण जगात? तेव्हां तिच्या मनात असले विचार येणे शक्यच नाही आणि तिला बोलतां कोठे येते आहे!

एकदां त्या म्हातारीच्या घरी तिची एक शेजारीण म्हातारी बाई आली. दोघी बसून बोलत असतां पोपट एकदम मध्ये म्हणाला–"ही म्हातारी मरत कां नाही?"

ती पोपटपंची ऐकून शेजारीण म्हातारीला कमालीचा राग आला. ती पोपटाच्या मालकिणीला काही सांगत होती ते वाक्य तोंडातल्या तोंडात राहून गेले. पोपटाची मालकीण काय हा उमटपणा पोपटाचा असे पुटपुटत त्या म्हातारीची माफी मागू लागली.

काय वाटेल ते होवो, पोपटाची ही वाईट खोड मोडलीच पाहिजे व असले अवाच्य बोलणे थांबविलेच पाहिजे, असे म्हातारीने मनाशी ठरविले. शेजारी एक शास्त्रीबुवा रहात होते. त्यांच्या घरात एक पोपट होता. म्हणून शास्त्रीबुवांना पोपटांचा स्वभाव कळत असावा, असे वाटून ती शास्त्रीबुवाकडे जाऊन म्हणाली–"शास्त्रीबुवा! आमचा पोपट अवच्य बोलायला शिकला आहे हो! कोणी घरी आला की भीती वाटते. तेव्हां त्याला चांगले बोलायला काही युक्ती सांगाल का?"

"ते काही तेवढे कठीण नाही! आमचा पोपट चांगले तेच बोलतो. तोंडातून चूकूनसुद्धा अवाच्य येत नाही. पाहिजे तर आमच्या पोपटाला तुमच्या पोपटाबरोबर चार आठ दिवस ठेवून पहा. त्याच्याजवळ तुमचा पोपट चांगले बोलायला शिकेल." शास्त्रीबुवांनी सुचविले.

म्हातारीने त्याप्रमाणे शास्त्रीबुवांच्या पोपटाला आपल्या पोपटाबरोबर पिंजऱ्यात ठेवले. तिला मोठे ओझे डोक्यावरून उतारल्यासारखे वाटले.

परंतु तेवढ्यात तिचा पोपट नव्या पोपटाला जवळ आलेला पाहून डोळे वटारून ओरडू लागला–"ही म्हातारी मरत कां नाही?"

लगेच शास्त्रीबुवांचा पोपट म्हणाला–"तथास्तु!"

म्हातारीच्या सर्वांगाला आग लागल्यासारखे झाले. तिने पिंजरा उघडून दोन्ही पोपटांना सोडून देत म्हटले–"मरा, जा वाटेल तिकडे!"

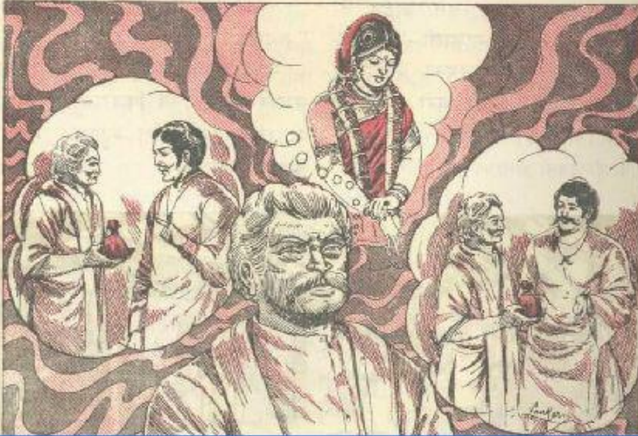

दोघांची फसवणूक

एका गावात रामनाथ व सोमनाथ नावाचे दोघे लक्षाधीश होते. दोघांना लग्नाच्या मुली होत्या. दोघांनी शहरांत राहणाऱ्या एका लक्षाधिशाच्या मुलाच्या स्थळासाठी प्रयत्न सुरू केला. त्यांनी गुरुनाथ नावाच्या एका मध्यस्थाकरवी परस्परांजवळ त्या गोष्टीचा उल्लेख न करतां त्या स्थळाविषयी चवकशी सुरू केली आणि हिंडाफिरायला व इतर खर्चासाठी म्हणून त्या मध्यस्थाला प्रत्येकी पांच हजार रुपये दिले.

दोघांना काही दिवस गुरुनाथ भेटलाच नाही. चवकशी करतां कळले की गुरुनाथने शहरातल्या त्याच लक्षाधीशाच्या मुलाशी आपल्या मुलीचे दहा हजार हुंडा देऊन लग्न करून टाकले.

दोघे गुरुनाथाला जाऊन भेटले व विचारले–"ही काय रे लबाडी ?" तेव्हां गुरुनाथ म्हणाला–"मला तरी काय माहीत हो की, माझ्या मुलीचे आणि त्या मुलाचे पूर्वी जमले होते म्हणून ? तुम्हां दोघांच्या तर्फे मी त्या स्थळा करितां प्रयत्न करीत आहे, हे बोलायलाच जागा उरली नाही को हो !"

देवाचा अनुग्रह

रंगा नावाचा एक चोर चोरी करायला निघण्यापूर्वी सोमेश्वराच्या देवळात जाऊन देवाजवळ मागणे मागे की, त्याचे काम निर्विघ्नपणे पार पडले तर ते देवाच्या अनुग्रहानेच झाले असे मानेन. त्याच्या कामात कधी विघ्न आले नाही.

परंतु एकदां रंगा एका श्रीमंताच्या घरी चोरी करायला गेला असतां पकडला गेला. त्या श्रीमंताने आपल्या नोकरांकरवी त्या चोराला खूप बडवून सोडून दिले. तेव्हांपासून रंगाचा त्या देवावरचा विश्वास गेला. तो देवळात जाऊन देवाला म्हणाला–"हे, मायामहादेवा! तुझ्यावर विसंबून राहल्याबद्दल मला आज चांगली शिक्षा मिळाली." असे रागाने सांगून तो निघून गेला.

त्याच दिवशी एक साधू आपल्या शिष्यासमवेत त्या गावी आला. जवळपासाच्या लोकांनी येऊन त्या साधूची श्रद्धा भक्तीपूर्वक खूप सेवा केली. रंगाची भक्ती त्या साधूवर बसली. म्हणून तो चोरी करायला निघण्यापूर्वी सोमेश्वराच्या देवळात जाण्याऐवजी त्या साधूकडे जाऊन म्हणू लागला–"बुवा! मला माझ्या कामात यशस्वी करण्याचा अनुग्रह करा!"

"ठीक आहे, तसेच होईल! तू जा!" तो साधू म्हणत असे.

एके दिवशी रात्री तो साधू शेजारच्या गावाला एका सावकाराच्या घरी पूजेसाठी जाणार असल्याचे रंगाला कळले. तो साधू त्या गावाला निघण्यापूर्वी रंगाने साधूकडे जाऊन कामात यशस्वी होण्याचा आशीर्वाद मिळविला.

रंगाने त्या रात्री ज्या सावकाराच्या घरी साधू पूजेला जाणार होता त्याच सवकाराच्या घरी चोरी करण्याचे ठरवून

रंगा निघाला होता. तो खूप उशिरां त्या सावकाराच्या घरात शिरला तेव्हां घरातली माणसे छान झोपून घोरत पडली होती. साधूची शिष्यमंडळी देव्हाऱ्याच्या खोली-समोर पडून होती. खोलीचे दार उघडे होते.

रंगा सरळ देव्हाऱ्याच्या खोलीतच शिरला. त्याच वेळी तो साधू एक मोठे गाठोडे घेऊन समोर येऊन म्हणाला–"भक्ता! तू आज इकडे येणार आहेस हे मला दिव्य दृष्टीने कळले होते. हे देवाचे दागिने आहेत. हे घेऊन तू लगेच निघून जा!"

रंगाला परमानंद झाला. साधूने दिलेले गाठोडे घेऊन त्याच्या पाया पडून म्हणाला–"बुवा! आपणच मला देवसारख आहां!"

परत येतांना तो सोमेश्वराच्या देवळा-जवळ थांबला व देवाला वेडावीत म्हणाला–"पहा, माझ्या देवाने माझे रक्षण करून मला सहाय्य केले. तू असून नसून सारखाच!"

दुसऱ्या दिवशी साधूने आपल्या शिष्या-सह रंगाच्या घरावर धाड घातली व सर्व दागिने उचलून घेऊन गेला.

उजाडल्यावर शेजारगावच्या सावकाराचे दोघे नोकर रंगाला धरून घेऊन जायला त्याच्या घरी आले. रंगाचा जीव तिकडे जातांना खालीवर होत होता. तो वाटेत सोमेश्वराला मनातल्या मनात नमस्कार करून म्हणाला–"प्रभो! तू फक्त या एका वेळी मला वांचविलेस तर मी ही वृत्तीच सोडून देईन."

रंगा सावकाराच्या घरी पोचण्यापूर्वी साधू त्या दागिन्यांसह पोलिसांच्या हातीं अटक झाल्याचे सावकाराला कळले. म्हणून रंगा वांचला.

घरी परत येते वेळी तो सोमेश्वराच्या देवळाजवळ थांबून म्हणाला–"देवा! तूच माझे रक्षण केलेस!" असे म्हणत त्याने त्रिवार नाक घासून देवाला साष्टांग नमस्कार केला आणि पुन्हां देवाविरुद्ध काही न बोलण्याबद्दल कान धरला.

पक्षपात

पूर्वी विजयपुराच्या गादीवर अमरसिंह नावाचा राजा होता. त्याला दोन मुलगे होते, मोठा वीरसिंह आणि धाकटा शूरसिंह. अमरसिंह वारल्यावर वीरसिंह राजा झाला. शूरसिंह आपल्या थोरल्या भावाला फार मान देई.

अचानक सेनापती आजारी पडून वारले. त्या पदावर आपल्या धाकट्या भावाला नेमावे असे वीरसिंहाला वाटले. त्याने मंत्र्याचा सल्ला विचारला.

"सेनापतीच्या पदावर कोणाला नेमण्या-पूर्वी युद्धकलेत त्याने किती प्राविण्य संपादन केले आहे, याची परीक्षा घेण्याचा प्रघात फार प्राचीन काळापासून चालून आला आहे. युद्धकलेत यशस्वी होणाऱ्याला सेना-पती नेमावे!" प्रधानाने सल्ला दिला.

वीरसिंह मनात दचकला. कारण युद्ध-विद्येच्या स्पर्धा झाल्या तर शूरसिंह त्यांत यशस्वी होईलच हे सांगणे कठीण होते. शूरसिंह तसा शूरच होता. युद्धकलेत त्याने प्राविण्य संपादिलेले होते. परंतु त्याच्याहून जास्त हुशार देशात कोणी नि ।णारच नाही असे कसे मानता येईल? प्रघात मोडता कामा नये आणि धाकट्या भावाला सेनापती पद मिळावे हे कसे साधावयाचे वीरसिंहाला कळेना.

तेव्हां प्रधान म्हणाला–"प्रभो! ही एक साधी सोपी गोष्ट आहे! शूरसिंह नक्कीच यशस्वी होईल!"

नाइलाजाने वीरसिंह युद्धकलेच्या स्पर्धा चालवायला तयार झाला. सेनापतीच्या पदासाठी युद्धकलेच्या स्पर्धा राजधानीत होणार असल्याचे व त्यांत वाटेल त्या तरुणाला भाग घ्यायला परवानगी मिळेल असे जाहीर करण्यात आले. विजयपुरात युद्धविद्येतील सर्व शाखात निष्णात असा

सुधन्वा नावाचा तरुण प्रसिद्ध होता. तो स्पर्धांत भाग घेणार हे कळल्यावर त्याच्यासमोर आपण हारणार हे ज्यांना माहीत होते ती तरुण मंडळी स्पर्धांत भाग घ्यायला आलीच नाहीत. इतर जो कोणी स्पर्धेला आला त्यांना सुधन्वाने जिंकले. त्यानंतर शूरसिंहाशी त्याचे द्वंद्व सुरु झाले.

पहिल्या दिवशी दोघांचे मल्लयुद्ध झाले त्यांत कोणी जिंकला नाही आणि सामना अनिर्णीतच राहिला.

दुसऱ्या दिवशी धनुर्विद्येची स्पर्धा होती. त्यात सुधन्वाने शूरसिंहाला सहज जिंकले. ते पाहून वीरसिंह घाबरला. परंतु प्रधानाने त्याला धीर देऊन सांगितले की, धीर सोडण्याचे काहीच कारण नाही. उद्यांच्या द्वंद्वयुद्धात विजयश्री शूरसिंहाच्या गळ्यातच माळ घालील.

तिसऱ्या व शेवटच्या दिवशी खड्गयुद्धाची स्पर्धा होती. द्वंद्वयुद्ध ऐन रंगात आले असतां सुधन्वाची तलवार तुटून पडली. शूरसिंहच जिंकला. आपल्या विरुद्ध पक्षपात झाल्याचे सुधन्वाने ओळखले.

न्यायबुद्धि परिपूर्ण असलेला वीरसिंह आपल्या बाबतीत न्यायोचित निवाडा देईल असे सुधन्वाला वाटले व त्याने त्याच्याकडे पाहिले. परंतु वीरसिंहाने त्याचा भाऊच जिंकल्याचा निर्णय दिला. सेनापतीच्या पदावर तोच नेमला जाणार या आनंदात वीरसिंह मग्न होता. म्हणून त्याने सुधन्वाकडे पाहिलेही नाही.

निदान मंत्री आपल्या बाजूने न्याय देईल असे वाटून सुधन्वाने प्रधानाकडे मोठ्या आशेने पाहिले. प्रधानाने सुधन्वाच्या नजरेला नजर भिडूच दिली नाही.

आतां प्रजाच न्याय देईल असे वाटून सुधन्वाने प्रेक्षकांकडे पाहिले. आपल्या महाराजांच्या भावाचा विजय म्हणजे आपलाच विजय असे मानून प्रजेने शूरसिंहाचा जयजयकार सुरु केला. सुधन्वाच्या बाबतीत न्याय झाला की अन्याय याकडे प्रेक्षकांपैकी कोणाचे लक्षच नव्हते.

महाबली हनुमान

हनुमान वायुवेगाने चंद्रसेनेच्या महालाकडे धावला. तो महाल पाचुमण्यांचा होता. त्याच्या खांबांवर व भिंतीवर अत्यद्भुत कोरीव चित्रे होती. त्या काळोखातही पाचुमण्यांच्या चकाकीने सर्व महाल चकाकत होता. जागोजागी लाल पोळीं बसविलेली होती. त्यांची लाल कांती पसरलेली होती.

त्या महालासमोर पाहरेकरी नव्हते. सर्वंचे सर्व कालिकादेवालयात चालू असलेला उत्सव पहायला गेलेले होते. परंतु दाराजवळ बाहेर निघालेले लाललाल टपोर डोळे असलेला व पाय असलेला एक भयंकर राक्षसी साप फिरत होता.

हनुमंताने सापाला व सापाने हनुमंताला एकदमच पाहिले. लगेच साप फूत्कार सोडीत फडा वर करून उभा राहिला. त्याच्या नाका तोंडातून धूर व ज्वाळा येत होत्या. हनुमंताला गिळण्यासाठी तो साप तोंड उघडून पुढे पुढे सरकू लागला. हनुमान त्या सापाला ठार करण्यासाठी त्याच्यावर पाय ठेवणार इतक्यात महालाच्या वरच्या बाजूने किरट्या आवाजात कोणत्या तरी स्त्रीचा आर्तनाद त्याला ऐकू आला.

हनुमानाने लगेच अणिमा शक्तीचा प्रयोग करून सूक्ष्मरूप धारण केले आणि त्या राक्षसी सर्पाच्या तोंडावाटे त्याच्या पोटात शिरून ते फाडून त्याला ठार केले आणि महालात प्रवेश केला, महालात सर्वत्र अंधःकार होता. मधूनमधून पोळीं व पाचुमणी चकाकत होते. हनुमान तो

आर्तनाद कोठून येत आहे हे पहात उभा असतां वरच्या मजल्यावरून फटक्यांचा आवाज आणि त्या पाठोपाठ एका स्त्रीचा आर्तस्वर त्याला ऐकू आला.

हनुमान जास्त वेळ न घालवितां चंद्रसेना ज्या खोलीत कैदेत होती त्या खोलीजवळ धावत गेला. खोलीच्या दाराला आतून कडी लावलेली होती. हनुमानाने उंच जागी एक खिडकी होती तिच्यातून आत डोकावून पाहिले. त्याच वेळी चंद्रसेना थोडी शुद्धीवर आली होती आणि कंटकी चाबकाने तिला फटके मारीत म्हणत होती– "चांडाळणी! मूर्ख मैरावण आमच्या या पाताळलंकेत एका स्पर्शजन्य किड्यासारखीला तुला घेऊन आला. सांग, कालिका-देवीच्या देवालयात तू कोणाला पाठविले आहेस? तुझे डोके आतां कुऱ्हाडीने उडविते, पहा! छे! गळा दाबूनच शेवट केला पाहिजे!" असे म्हणत कंटकीने तिच्या गळ्याला हात घातला. ते भयंकर दृश्य पहात उभे राहणे हनुमंताला शक्यच नव्हते. तो विचार करण्यात वेळ घालविण्यापेक्षां चटदिशी पुढले पाऊल टाकायला तयार झाला.

हनुमानाने आपली शेपटी वाढविली आणि खिडकीतून आत सोडली आणि कंटकी चंद्रसेनेचा गळा दाबण्याच्या आत कंटकीच्या गळ्याला शेपटीचा विळखा पडला आणि कंटकी दूर ओढली जाऊन जमिनीवर आदळली व जागच्या जागी गार झाली.

हनुमानाने दार फोडले आणि खोलीत शिरला. त्याला पाहून चंद्रसेना भयचकित झाली. परंतु हनुमानाने गुढगे टेकून तिला नम्रपणे नमस्कार केला, नंतर थोडक्यात तिला सर्व गोष्टी सांगून मैरावणाचा वध कसा करावयाचा हे तिला विचारले.

रामाचे नाव ऐकतांच चंद्रसेना कंटकीने दिलेले सर्व कष्ट व पीडा विसरली व जवळ जाऊन म्हणाली–"हनुमंता! मी तुला मैरावणाचा जीव कोठे आहे, त्याचे गुपित सांगते. परंतु प्रथम तू, एक वचन मला दिले पाहिजेस. मैरावणाचा वध झाल्यानंतर आपल्या धन्याला तू माझ्याकडे घेऊन आले पाहिजेस."

हनुमंताने तिला रामाला घेऊन येण्याचे वचन दिले. चंद्रसेनेने मैरावणाचा जीव जेथे सुरक्षित गुप्तस्थानी ठेवला होता ती जागा सांगितली. लगेच हनुमान खोली बाहेर आला आणि आकाशात उड्डाण करून सप्त समुद्राच्या मध्यभागी असलेल्या ज्वालामुखीच्या पद्मस्थानी येऊन पोचला. ते पद्म म्हणजे एक कमळ होते. त्याच्या पाकळ्या ज्वाळाच्या होत्या. हनुमंताने अग्निदेवतेचे स्मरण करून त्याला नमस्कार केला आणि त्या कमळात प्रवेश करून त्याच्या देठातून सरकत मगरीच्या बिळात शिरला.

मगरीच्या बिळातून भयंकर नागसाप फूत्कार सोडीत होते. भुते व पिशाचे हुंकारत होती. हनुमानाने मोठ्याने सिंहनाद केला आणि त्या सापांना आणि पिशाच्चांना मुष्टिप्रहार करून बाजूला सारले, नंतर त्या भयंकर बिळात शिरायला पुढे सरसावला. इतर सर्व भुते त्याला पाहून पळून गेली. परंतु गुहेच्या उंचीचे एक मोठे थोरले काळे भयंकर भूत होते. त्याचे पांढरे सुळे आणि लालभडक डोळे होते.

ते गुहेच्या दारावर हनुमानाची वाट अडवून त्याला गिळायला विकट हास्य करीत उभे होते.

"हनुमानाने त्याला दरडावून विचारले– "कोण रे तू? बाजूला होतोस की नाही?"

ते ऐकून ते भयंकर भूत खदखदां हंसून म्हणाले–"मी वेताळ आहे; भूत प्रेत, व पिशाच्चांचा नायक! पण तू कोण? इकडे येऊ शकण्याची शक्ती असलेले दोघेच आहेत–एक मैरावण; आणि तू मैरावण नाहीस! तेव्हां तू दुसरा कोणी महाशक्तिशालीच असला पाहिजेस!"

हनुमान मोठ्याने हंसून म्हणाला–"अरे वेताळा! स्मशानात मोकळेपणाने हिंडणाऱ्या

तुला अशा अडचणीच्या जागी या काळोखात आणि या प्रतिकूल परिस्थितीत कां येऊन रहावे लागले? तर बाजूला हो, मुकाट्याने नाहीतर माझ्या अंगात कशी शक्ती आहे. हे तुला दाखवावे लागेल.

वेताळ मिस्किलपणे हंसून म्हणाला– "पाहू दे तर, तुझा तो पराक्रम!"

हनुमानाने लगेच त्याच्या छातीत एक जोराने मुष्टिप्रहार केला. त्या पाठोपाठ वेताळाने हनुमानाचे पाय धरले व म्हणाला– "प्रभो हनुमाना! मी धन्य झालो. माझ्या हातून चूक झाली त्याचे प्राय:श्चित्त भोगीत येथे पडून होतो.. शंकराने शाप देतांना

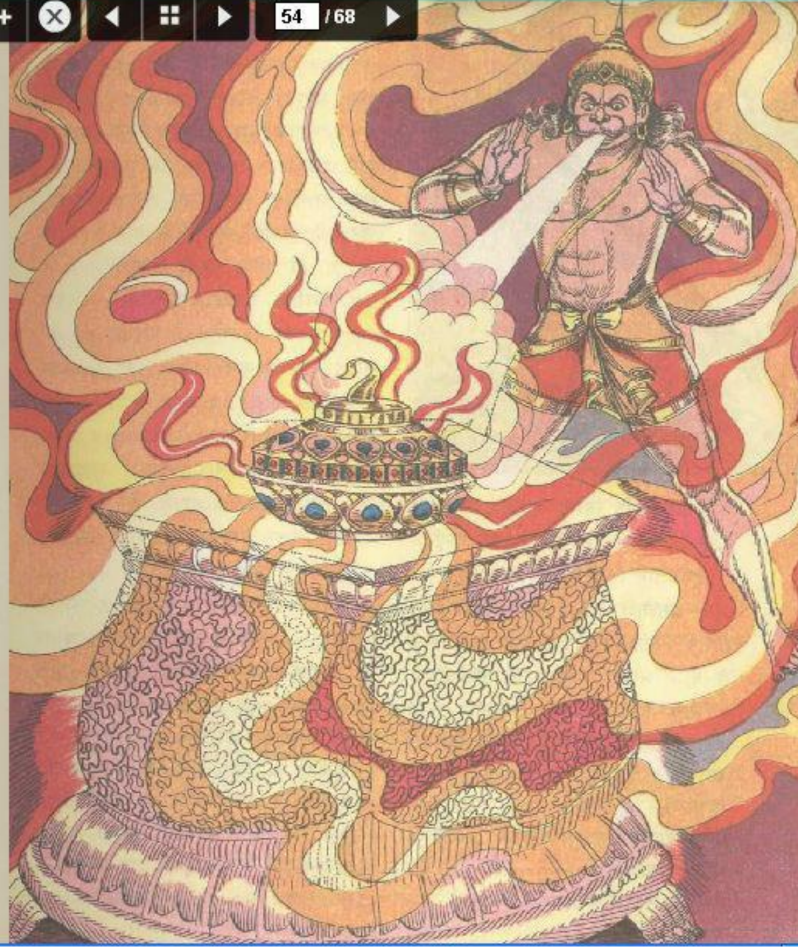
मुक्ती असल्याचे सांगितले होते. आज माझा उद्धार झाला. महाबली हनुमान की जय!" असा जयघोष करून वेताळ अदृश्य झाला. अशातऱ्हेने अगदी अकल्पितणे हनुमानाचा मार्ग मोकळा झाला.

हनुमान गुहेत शिरला. तेथे एका उंच दगडाच्या वेदिकेवर एक गोल रत्न मंजूषा होती, तिच्या झांकणावर अग्निज्वाळा जळत होती. हनुमान जवळ गेल्याबरोबर ज्वाळा एकदम वाढल्या आणि हनुमानाला जाळून भस्म करण्यासाठी चहूंकडे पसरल्या. हनुमानाने प्रळयमारुतासारखा तोंडाने वारा सोडून त्या ज्वाळा विझविण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्या विझल्या तर नाहीतच उलट वाढल्या.

हनुमानाने हात जोडून अग्निदेवाचे स्मरण केले व म्हणाला–"हे वैश्वानरा! मी तुझा मित्र वायूचा मुलगा आहे. माझ्यावर अनुग्रह कर!" लगेच ज्वाळा शांत झाल्या.

त्या पाठोपाठ रत्नमंजूषेवरील ज्योतीतून हा आवाज ऐकू आला.

"मारुती! तुला एक मुख्य गोष्ट सांगण्यासाठीच मी हे सर्व केले. तू या मंजूषेतील सर्व भुंग्यांना एकदम ठार करावयाचे झाल्यास तू पांच मुखे धारण करून

ओढून घे आणि त्यांना दातांनी छान चावून टाक. हें चांगले लक्षात ठेव, बरं का?"

हनुमंताने अग्नीला नमस्कार केला अणि भुंगे असलेली ती मंजूषा घेऊन वायु-वेगाने रामलक्ष्मण होते त्या जागी आला. ते दोघे अद्याप असंख्य मैरावणांशी युद्ध करीतच होते. हनुमंत सिंहनाद करीत मैरावणासमोर उतरला आणि हातातली रत्नमंजूषा हातांनी वर उचलून दाखवीत म्हणाला–"हे पाताळ लंकेश्वरा! ही पहा, तुझे पंचप्राण संभाळून ठेवलेली रत्नमंजूषा. मी ही घेऊन आलो आहे. आतां तरी बऱ्या बोलाने रामलक्ष्मणांसमोर वांकून त्यांना शरण जा."

आपले पंचप्राण ठेवलेली रत्नमंजूषा पाहून मैरावण घाबरून गेला. दोन दगडा-मध्ये सांपडलेल्या व्यक्तीसारखी त्याची दशा झाली. तरी स्वतःला सावरून तो म्हणाला–"तू फार मोठा पराक्रम खरो-खरच केलास रे! त्या पेटीत माझे पंचप्राण आहेत, ही गोष्ट खरी असली तरी ते तुझे आणि रामलक्ष्मणांचे प्राण हरण करण्यास समर्थ आहेत, हे लक्षात असू दे! ती पेटी उघडल्याबरोबर ते तुला चावतील आणि तुझे शरीर कालकूट विषाने भरून टाकतील आणि तुला उभा जाळून भस्म करतील. तू तुमच्या तिघांच्या मृत्यूलाच या रूपे स्वतः बोलावून घेऊन आला आहेस. तुला स्वतःच्या जिवाची फिकीर असेल तर गुपचूप ती पेटी खाली ठेव."

हनुमान ते ऐकून मोठ्याने हसला व म्हणाला–"रामलक्ष्मण झोपेत असतां त्यांना तू उचलून इकडे घेऊन आलास, तुझे मरण आता टळत नाही. मरण येण्यापूर्वी तुझ्यात काही मायामंत्र असतील तर ते पाहू दे!"

हनुमंत ते निर्भीकपणे म्हणाला होता. ते ऐकल्यावर मात्र मैरावणाचा धीर खचला. म्हणून त्याने एक शेवटचा प्रयत्न म्हणून मोठ्याने हाका मारल्या–"कंटकी, ए कंटकी! कोठे आहेस ग? तू जाऊन प्रथम त्या चंद्रसेनेचा वध कर!"

हनुमान ते ऐकून स्मित करीत म्हणाला–"अरे मायावी मैरावणा! ती कंटकी तुझ्या-हून जास्त दूरदृष्टी असलेली होती रे! यापूर्वीच जाऊन तिने चंद्रसेनेचा वध करण्याचा प्रयत्न करून पाहिला होता. परंतु त्याच वेळी तिची आयुमर्यादा संपुष्टात आल्याने मी तिला ठार केले."

मैरावणाच्या डोक्यात सर्व गोष्टीचा एकदम प्रकाश पडल्यासारखे झाले. एकदम पिसाळल्यासारखा तो ओरडला आणि हातात आले ते शस्त्र उचलून त्याचा प्रयोग करून रामलक्ष्मणांवर धावला. तो मधून मधून स्वतःचे अंग क्षतविक्षत करीत गेला, त्याच्या अंगातून पडणाऱ्या रक्ताच्या प्रत्येक थेंबाबरोबर एकेक मैरावण पैदा होत गेला. त्या सर्व मैरावणांनी रामलक्ष्मणांना घेरले. जास्त विचार करायला वेळच उरला नव्हता. हनुमानाने शंकराचे स्मरण करून पंचमुख हनुमानाचे रूप धारण केले.

नंतर त्याने त्या पांचही मुखांतून प्रळय-काळासारखा हुंकार केला आणि रत्नमंजूषा उघडली. त्याबरोबर एकदम पांच विजा चमकाव्या तसे पांच रक्तवर्ण भुंगे हनुमानाला चावायला धावले. हनुमानाने एकेका मुखाने त्या पांचही भुंग्यांना एकेक करून तोंडात ओढले व दाताने कडकडून

क्षणाला मैरावणाची मायावी रूपे मरून जमिनीवर आदळली.

अशा तऱ्हेने त्याचे ते मायावी रूप नष्ट झालेले पाहल्यावर मैरावण पळून जाण्या-ऐवजी रामलक्ष्मणांवर अनेक शस्त्रास्त्रांचा प्रहार करू लागला. रामाने एक तीक्ष्ण बाण मैरावणाच्या डोक्याचा नेम धरून सोडला आणि त्याला ठार केले,

पंचमुख हनुमान व रामलक्ष्मण तिघांवर आकाशातून पुष्पवृष्टी झाली. ब्रह्मदेव वगैरे देव, स्वतः शंकर तेथे आले. ब्रह्मदेव रामाला म्हणाला–"रामा! हा मैरावण कालनेमीच्या पोटी जन्मला होता. हनुमानाच्या सहाय्याने तुझ्या हातून आज त्याचा वध झाला.

हनुमानाचा जन्म शिवशंकराच्या कृपेने झाला होता. मैरावणाच्या वधासाठी अत्यावश्यक असलेली ती रत्नमंजूषा सप्त-समुद्राच्या पोटांतून हनुमानाला आणणे शक्य झाले."

शंकर हनुमानाची पाठ थोपटून आशीर्वाद देत म्हणाला–"तुझी शक्ती व युक्ती आणि बळ व पराक्रम अपार व अवर्णनीय आहेत. मैरावणाचा वध म्हणजे सामान्य गोष्ट नव्हे. अशक्य व असाध्य असे काम तू शक्य व साध्य करून दर्शविलेस. तुझ्या या पंचमुख रूपाचे जो कोणी स्मरण करील त्याला भूतपिशाच्च बाधा होणार नाही."

हनुमानाने आपले पंचमुखरूप सोडले आणि ब्रह्मादिक देवांना व शंकराला नमस्कार केला. ब्रह्मदेव आणि शंकर आणि त्यांच्या बरोबर आलेले सर्वदेव रामलक्ष्मणांना विजयप्राप्ती होवो! असा आशीर्वाद देऊन तेथून प्रस्थान करते झाले.

ब्रह्मदेवाने प्रस्थान करण्यापूर्वी रामाला, पाताळलंकेचे राज्य मत्स्यवल्लभाला देण्यास आदेश केला. त्याप्रमाणे रामाने मत्स्यवल्लभाला बोलावून त्याला पाताळलंकेचे पालन करण्यास सांगितले व त्याचा राज्याभिषेक करून दिला.

हे सर्व झाल्यावर हनुमानाने अत्यंत नम्रपणे, त्याने चंद्रसेनेला दिलेल्या वचनाची गोष्ट सांगितली व म्हणाला–"त्या चंद्रसेनेचे सहाय्य नसते तर त्या महिरावणाचे प्राण ज्या गुप्तस्थानी होते त्याची कल्पनादेखील मला झाली नसती. कार्यसिद्धीसाठी मैरावणाचा वध झाल्यावर तुला तिच्याजवळ घेऊन यायचे वचन मी दिले होते."

रामाने काही वेळ मौन होऊन विचार केला व मान वर करून म्हणाला–"असं का? तर मग चला!"

रामाने ते म्हटल्यावर हनुमानाला परमानंद झाला. राम, भक्ताची इच्छा नेहमीच पुरी करीत असे. चंद्रसेना होती त्या महालाच्या वाटेने तो पुढेपुढे चालू लागला आणि राम त्याच्या पाठोपाठ निघाला.

राजकुमारी ताराबाई

वय लहान असून मोठ्यांसारखे साहस, शौर्य आणि हुशारी दाखवून ताराबाई नावाच्या राजकुमारीने, आपल्या वडिलांच्या राज्यावर अधिकार गाजविणाऱ्या परकीय शासकाचा कसा वध केला ती शौर्याची अशी कहाणी आहे.

तोडा राज्याच्या गादीवर राव सुर्तान राज्य करीत होता. त्या राज्यावर लिल्ला नांवाचा एक अफगाण सरदार चालून आला आणि ते राज्य काबीज केले. तो एक क्रूर शासक होता. राव सुर्तान अरवली पर्वतीय प्रदेशात पळून गेला. ताराबाई ही त्याची मुलगी. ती बालपणापासून आपल्या वडिलांकडून आपल्या पूर्वजांच्या शौर्य साहसाच्या गोष्टी ऐकत असे.

तोडा राज्याला लिल्लाच्या क्रूर शासनातून मुक्त करण्याचा राव सुर्तान याने खूप प्रयत्न करून पाहिला. परंतु लिल्ला अफगाणाच्या शक्तिशाली सैन्यासमोर त्याचे सर्व प्रयत्न अयशस्वी ठरले.

परकीय सत्तेखाली आपल्या प्रजेला जे हाल सोसावे लागत होते ते पाहून राव सुतसिंचे हृदय विदीर्ण होई. ताराबाई आपल्या वडिलांचे दुःख पाहून दुःखी होई. काय वाटेल ते करून आपले राज्य परकीय सत्तेच्या हातातून मुक्त करण्याचा निश्चय तिने केला. तिला सोळावे वर्ष लागले असेल, सर्व शस्त्रास्त्र विद्येत तिने प्राविण्य संपादन केले. घोडेस्वारी आणि धनुर्विद्येतही ती अद्वितीय होती.

ताराबाईच्या सखीमैत्रिणींना, तिने पुरुषांना योग्य अशा विद्या शिकणे मुळीच आवडत नसे. "तू पुरुषा-सारखी खड्गविद्या आणि धनुर्विद्या शिकते आहेस तर तुझ्याशी कोण लग्न करील गं?" असे त्या तिला विचारीत. "शूरवीर बहादूर असेल तोच येईल माझ्याशी लग्न करायला!"

ताराबाई फक्त युद्धविद्येतच निपुण नव्हती, ती अत्यंत रूपवतीसुद्धा होती. तिची कीर्ति ऐकून राजपूत तरुणांनी तिच्याशी विवाह करण्यासाठी प्रयत्न सुरू केले. परंतु ताराबाई वडिलांना म्हणाली—"आपल्या तोडा देशातून शत्रूला हाकलून लावू शकणाऱ्या तरुणाशीच मी विवाह करीन."

क्रूर व बलिष्ठ, लिल्ला अफगाणाशी युद्ध करणे म्हणजे गप्पा नव्हत्या. ती गोष्ट माहीत असल्याने अनेक क्षत्रिय वीरांनी ताराबाईशी विवाह करण्याचा विचारच सोडला. मेवाड देशाचा राजकुमार पृथ्वीराज शूर व साहसी होता. तो रावसुतसिला भेटायला आला आणि लिल्ला अफगाणाशी दोन हात करायला तयार असल्याचे त्याने सांगितले.

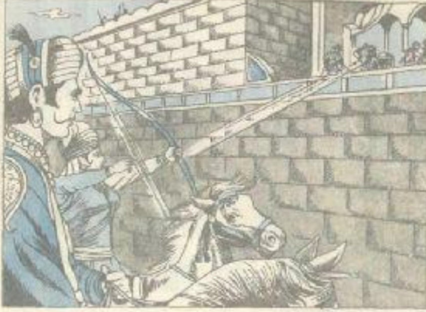

ताराबाईने पृथ्वीराजाच्या शौर्यसाहसा-विषयी ऐकले होते. तिने लिल्ला अफगाणावर स्वारी करण्याच्या मोहि-मेवर जाण्याचा हट्ट धरला. पृथ्वी राजाने होकार दिला. फक्त पांचशे निवडक व तेजस्वी सैनिकांना बरोबर घेऊन दोघे तोडा नगराच्या दिशेने निघाले.

त्या सुमारास तोडा नगरीत एक मोठा उत्सव चालू होता. लिल्ला किल्ल्यातील महालातल्या गच्चीत बसून खालून त्याचे सैन्य कवाईत करीत जात असलेले पाहण्यात मग्न झाला होता.

बरोबर आणलेल्या सैन्याला किल्ल्या बाहेर रहायला सांगून ताराबाई व पृथ्वीराज प्रजेत मिसळून लिल्लाच्या अगदी जवळ गेले. त्यांना येत असलेले पाहून लिल्लाने सज्जातून विचारले– "ते दोघे कोण येत आहेत?" इतक्यात ताराबाईने सोडलेला बाण आणि पृथ्वीराजाने फेकलेला भाला दोन्ही लिल्लाला लागले व तो तत्काळ मरण पावला. ताराबाई व पृथ्वीराज किल्ल्याच्या दाराकडे पळाले.

किल्लाचे सैनिक जे घडले ते ओळखून ते आणि दारावर उभे असलेले पाहरेकरी दोघांना अडवायला धावले. पाहरेकऱ्याने त्यांना अडवायला एक हत्ती सोडला. ताराबाई पुढे होती. तिने तलवारीने हत्तीची सोंडच कापून टाकली. हत्ती पळून गेला. दोघे किल्ल्याबाहेर सुरक्षितपणे आपल्या सैनिकांजवळ येऊन पोचले.

अफगाणाचे सैनिक त्यांच्याशी युद्धाला आले. ताराबाईने आपल्या कडव्या सैनिकांच्या मदतीने त्यांना तोंड दिले. त्या चकमकीत अफगाण सैन्याचा फडशा उडाला. राव सुर्तान पुन्हा तोडाचा राजा झाला. ताराबाई व पृथ्वीराज यांचा विवाह थाटामाटाने झाला.

गोष्ट मथळा चढाओढ

या गोष्टीला उत्तम मथळा सुचवून रु. २५ मिळवा!

?

एका जमिनदाराकडे एक गुराखी होता. एके दिवशी एका गंधर्वाने त्याच्या मदतीने खूष होऊन त्याला चुटकी वाजविल्याबर सोन्याचा, एक कण करण्याची मंत्रशक्ती आणि डोक्यावर ठेवल्यास अदृश्य करणारी टोपी दिली.

गुराख्याने एक दिवशी रात्रभर बसून पिशवी भरून सोने तयार केले. ते कोणाला द्यावे याचा विचार करीत असता त्याला जमिनदाराच्या मुलीचे स्मरण झाले. त्याचे तिच्यावर फार दिवसांपासून प्रेम होते.

दुसऱ्या दिवशी तो अदृश्यपणे जमिनदाराच्या मुलीच्या खोलीत गेला आणि सोन्याने भरलेली पिशवी तिच्या पलंगाजवळ ठेवून आला. असे एक आठवडाभर होत राहिले. ते सोने कोण आणतो, कोणाला कळले नाही. जमिनदाराला पैशाची फार उणीव भासत होती. म्हणून ते सोने कोण आणून देतो हे कळल्यास त्याला आपली मुलगी देऊन टाकावी असे त्याने ठरविले. परंतु तो मनुष्य कोण हे कळत नसल्यामुळे, हे सोने कोणीतरी देव आणून देत असावा, असे त्याला वाटले.

एकदा तो गुराखी सोन्याची पिशवी डोक्यावर ठेवून व टोपी घालायला विसरून जमिनदाराच्या मुलीच्या खोलीत तिच्या पलंगाजवळ जाऊन उभा राहिला. तेव्हां जमिनदाराच्या नोकरांनी त्याला जमिनदारासमोर उभे केले.

"कोणती तरी देव देत असलेले सर्व सोने उडवायच्या प्रयत्नात होतास का लबाडा!" असे म्हणून जमिनदाराने त्याचे दोन्ही हात कापून टाकले.

★ ★ ★

वरील गोष्टीला उपयुक्त होईल असा एक सुंदर मथळा विचार करून एका कार्डावर स्वतःच्या पत्त्यासह लिहून "गोष्ट मथळा चढाओढ", 'चांदोबा', चंदामामा प्रकाशन, २ व ३ अर्काट रोड, वडपळणी, मद्रास-६०००२६ या पत्त्यावर पाठवा.

२० जुलै १९७७ च्या आत पोस्टकार्ड पोंचले पाहिजे. त्या कार्डावर 'फोटो चढाओढ परिचय' देता कामा नये.

चढाओढीचा निकाल सप्टेंबर-१९७७ च्या चांदोबात जाहीर करण्यात येईल.

मे महिन्यातल्या चढाओढीचा निकाल (मथळा) "हा खेळ कल्पनेचा"